

ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ - ΦΡ. ΕΓΚΕΛΣ

η γερμανική ιδεολογία

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

Μετάφραση - Επιμέλεια

Κ. ΦΙΛΙΝΗ

GUTENBERG
ΑΘΗΝΑ 1997

βολής στην κριτική της πολιτικής οικονομίας», δεκατρία χρόνια αργότερα, ο Μάρξ θα γράψει :

«Αποφασίσαμε [ὁ Ἐγκελς κι ἐγώ] νὰ δουλέψουμε ἀπὸ κοινουὶ γιὰ νὰ κάνουμε φανερὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ πὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ δικὸ μας τρόπο θεώρησης καὶ τὴν ἰδεολογικὴ ἀντίληψη τῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας. Στὴν πραγματικότητα, [ἀποφασίσαμε] νὰ κανονίσουμε τοὺς λογαριασμοὺς μας μὲ τὴν προηγούμενη φιλοσοφικὴ μας συνείδηση».

Καί, λίγο παρακάτω, ἐξηγεῖ ὅτι τὸ βασικὸ ἦταν «νὰ δοῦμε καθαρὰ μέσα μας» καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν πέτυχαν χάριη στὴ σύνταξη, ἀκριβῶς, τῆς «Ἰδεολογίας». Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» ἐπαιξε λοιπὸν ἀρχικὰ ἓνα ρόλο παιδαγωγικὸ καὶ κριτικὸ.

Ἔτσι αὐτὸ τὸ ἔργο ἔχει γιὰ μᾶς ἓνα διπλὸ ἐνδιαφέρον : εἶναι ἡ πρώτη συνολικὴ ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ, ἐνῶ μᾶς ἀποκαλύπτει ἐπίσης τὴν πορεία τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐγκελς. Ἡ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία» εἶναι λοιπὸν ταυτόχρονα ἓνα βασικὸ κείμενο τοῦ μαρξισμοῦ καὶ ἓνα πολὺ σημαντικὸ ὀρόσημο στὴν ἐπεξεργασία τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ.

Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΥΛΙΣΜΟΥ

Στὸν πρόλογο στὴ «Συμβολὴ στὴν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οικονομίας», ὁ Μάρξ ἐξηγεῖ ὁ ἴδιος σὲ ποιά ἀποτελέσματα εἶχε φτάσει ὅταν, διωγμένος ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἦρθε νὰ ἐγκατασταθεῖ στὶς Βρυξέλλες τὸ 1845 :

«Τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα ὅπου κατέληξα καὶ πού, ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, ἀποτέλεσε τὸ καθοδηγητικὸ νῆμα στὶς μελέτες μου, μπορεῖ σύντομα νὰ διατυπωθεῖ ὡς ἑξῆς : στὴν κοινωνικὴ παραγωγή τῆς ὑπαρξῆς τους, οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται σὲ καθορισμένες, ἀναγκαῖες σχέσεις, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴ θέλησή τους, σὲ παραγωγικὲς σχέσεις πὸν ἀντιστοιχοῦν σ' ἓνα καθορισμένο βαθμὸ ἀνάπτυξης τῶν ὑλικῶν παραγωγικῶν τους δυνάμεων. Τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν παραγωγικῶν σχέσεων ἀποτελεῖ τὴν οικονομικὴ δομὴ τῆς κοινωνίας, τὴ συγκεκριμένη βάση πὸν πάνω της ὑψώνεται ἓνα νομικὸ καὶ πολιτικὸ ἐποικοδόμημα καὶ πὸν σ' αὐτὴν ἀντιστοιχοῦν καθορισμένες μορφές κοινωνικῆς συνείδησης. Ὁ τρόπος παραγωγῆς τῆς ὑλικῆς ζωῆς καθορίζει τὴν κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ διαδικασίαν τῆς ζωῆς γενικά. Δὲν εἶναι ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων πὸν καθορίζει τὴν ὑπαρξή τους. Ἀντίθετα, ἡ κοινωνικὴ τους ὑπαρξὴ εἶναι αὐτὴ πὸν καθορίζει τὴ συνεί-

δήσή τους. Σ' ἓνα ὀρισμένο στάδιο τῆς ἀνάπτυξῆς τους, οἱ ὑλικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις τῆς κοινωνίας ἔρχονται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς σχέσεις, ἢ, πράγμα πὸν ἀποτελεῖ ἀπλῶς τὴ νομικὴ τους ἔκφραση, μὲ τὶς σχέσεις ἰδιοκτησίας, πὸν μέσα σ' αὐτὲς κινούνταν ὡς τότε. Ἀπὸ μορφές ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, αὐτὲς οἱ σχέσεις μετατρέπονται τώρα σὲ δεσμὰ τους. Τότε ἀρχίζει μιὰ ἐποχὴ κοινωνικῆς ἐπανάστασης. Ἡ ἀλλαγὴ στὴν οικονομικὴ βάση ἀνατρέπει περισσότερο ἢ λιγότερο γρήγορα ὅλο τὸ τεράστιο ἐποικοδόμημα. Ὄταν ἐξετάζουμε αὐτὲς τὶς ἀνατροπές, πρέπει πάντοτε νὰ κάνουμε διάκριση ἀνάμεσα στὴν ὑλικὴ ἀνατροπὴ — πὸν μπορούμε νὰ τὴ διαπιστώσουμε μὲ τὴν ἀκρίβεια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν — τῶν οικονομικῶν ὄρων τῆς παραγωγῆς, καὶ στὶς νομικὲς, πολιτικὲς, θρησκευτικὲς, καλλιτεχνικὲς ἢ φιλοσοφικὲς μορφές, μὲ δυὸ λόγια, τὶς ἰδεολογικὲς μορφές πὸν μ' αὐτὲς οἱ ἄνθρωποι ἀποκτοῦν συνείδηση αὐτῆς τῆς σύγκρουσης καὶ τὴ διεξάγουν ὡς τὸ τέλος. Ὅπως δὲν κρίνουμε ἓνα ἄτομο ἀπὸ τὴν ἰδέαν πὸν ἔχει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἔτσι ἀκριβῶς δὲ μπορούμε νὰ κρίνουμε μιὰ τέτοια ἐποχὴ ἀνατροπῆς ἀπὸ τὴ συνείδηση πὸν ἔχει γιὰ τὸν ἑαυτό της. Πρέπει ἀντίθετα νὰ ἐξηγοῦμε αὐτὴ τὴ συνείδηση ἀπὸ τὶς ἀντιφάσεις τῆς ὑλικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴ σύγκρουση πὸν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ τὶς παραγωγικὲς σχέσεις... Οἱ ἀστικὲς παραγωγικὲς σχέσεις ἀποτελοῦν τὴν τελευταία ἀντιφατικὴ μορφή τῆς διαδικασίας τῆς κοινωνικῆς παραγωγῆς, ἀντιφατικὴ ὄχι μὲ τὴν ἔννοια μιᾶς ἀτομικῆς ἀντίφασης, ἀλλὰ μιᾶς ἀντίφασης πὸν γεννιέται ἀπὸ τοὺς ὄρους τῆς κοινωνικῆς ὑπαρξῆς τῶν ἀτόμων. Ἐν τούτοις, οἱ παραγωγικὲς δυνάμεις πὸν ἀναπτύσσονται μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀστικῆς κοινωνίας δημιουργοῦν ταυτόχρονα τοὺς ὑλικοὺς ὄρους γιὰ νὰ λυθεῖ αὐτὴ ἡ ἀντίφαση. Μὲ αὐτὸν λοιπὸν τὸν κοινωνικὸ σχηματισμὸ ὀλοκληρώνεται ἡ προϊστορία τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας».

Θυμίζουμε ὅτι αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι τοῦ 1859. Ἡ διατύπωση εἶναι ἔδῳ περισσότερο ἀκριβολογημένη καὶ ἡ ὀρολογία περισσότερο σταθεροποιημένη ἀπὸ ὅ,τι στὴ «Γερμανικὴ Ἰδεολογία», πὸν ἦταν γραμμένη δεκατρία χρόνια νωρίτερα. Θὰ προσπαθήσουμε παρακάτω νὰ δοῦμε τί ἀντιπροσωπεύουν αὐτὲς οἱ διαφορὲς στὸ λεξιλόγιο.

Ἐξ ἄλλου, αὐτὰ τὰ συμπεράσματα, αὐτὸ τὸ γενικὸ ἀποτέλεσμα, δὲν παρουσιάστηκαν ἀπότομα στὸν Μάρξ. Καταλήγει σ' αὐτὰ ὕστερα ἀπὸ μιὰ μακρὰ πορεία, ὕστερα ἀπὸ βαθειὰ σκέψη. Στὴν «Κριτικὴ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

**ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΙΟ ΠΡΟΣΦΑΤΗΣ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΩΝ ΕΚΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΗΣ
ΦΩ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ, ΜΠ. ΜΠΑΟΥΕΡ ΚΑΙ ΣΤΙΡΝΕΡ**

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ

Μέχρι τώρα, οί άνθρωποι κατασκεύαζαν διαρκώς στά μυαλά τους σφαλερές αντιλήψεις για τόν έαυτό τους, για τόν τί είναι και τόν τί πρέπει νά είναι. Έχουν ρυθμίσει τις σχέσεις τους σύμφωνα με τις ιδέες τους για τόν Θεό, για τόν φυσιολογικό άνθρωπο, κτλ. Αυτά τά γεννήματα τού μυαλού τους έχουν γίνει οί κυριαρχοί τους. Αυτοί, οί δημιουργοί, έχουν σκύψει τόν κεφάλι μπροστά στις δημιουργίες τους. "Άς τούς ελευθερώσουμε από τις χίμαιρες, τις ιδέες, τά δόγματα, όντα φανταστικά πού κάτω από τόν ζυγό τους οί άνθρωποι φθίνουν. "Άς έξεγερθούμε έναντίον τής κυριαρχίας τών σκέψεων. "Άς διδάξουμε τούς ανθρώπους, λέει ό ένας, νά αντικαταστήσουν αυτές τις φαντασίες με σκέψεις πού νά αντιστοιχοῦν στην ούσία τού ανθρώπου. "Άς πάρουμε κριτική στάση έναντί τους, λέει ό δεύτερος. "Άς τις ξεριζώσουμε από τά κεφάλια τους, λέει ό τρίτος και — ή ύπάρχουσα πραγματικότητα θά καταρρεύσει.

Αυτές οί άπλοϊκές και παιδιάστικες φαντασίες αποτελοῦν τόν πυρήνα τής σύγχρονης νεο-χεγκελιανής φιλοσοφίας, πού όχι μόνο γίνεται δεκτή από τόν γερμανικό κοινό με φόβο και σεβασμό, αλλά και αναγγέλλονται από τούς φιλοσοφικούς ήρωές μας με τήν ιερόπρεπη συνείδηση τής κατακλυστικής τους επικινδυνότητας και τής έγκληματικής τους άσπλαχνίας. Ό πρώτος τόμος αυτής τής έκδοσης έχει σκοπό νά αποκαλύψει αυτά τά πρόβατα, πού περνάνε τόν έαυτό τους και τά περνάνε κι οί άλλοι για λύκους, νά δείξει πώς τόν θέλασμά τους μιμείται άπλως με φιλοσοφική μορφή τις αντιλήψεις τής γερμανικής μεσαιάς τάξης, πώς οί φανφαρονισμοί αυτών τών φιλοσοφικών σχολιαστών καθρεφτίζουν άπλως τήν άθλιότητα τών πραγματικών συνθηκών στη Γερμανία. Έχει σα σκοπό του νά γελοιοποιήσει αυτό τόν φιλοσοφικό άγώνα με τις σκιές τής πραγματικότητας πού είναι τόσο έλκυστικός στό όνειροπαρμένό και γεμάτο συγχύσεις γερμανικό έθνος.

Κάποτε ένα παλληκάρι είχε τήν ιδέα, ότι οί άνθρωποι πνίγονταν στό νερό μονάχα έπειδή κατέχονταν από τήν ιδέα τής βαρύτητας. "Άν θά ξεριζώναν αυτή τήν ιδέα από τά κεφάλια τους, λόγω χάρις, λέγοντας ότι είναι μιá δεισιδαιμονία, μιá θρησκευτική αντίληψη, θά ήταν έξοχα άσφαλισμένοι από όποιοδήποτε κίνδυνο νά πνιγοῦν. Όλόκλη-

ρη τῆ ζωῆ του ἀγωνίστηκε ἐναντίον αὐτῆς τῆς ψευδαίσθησης τῆς βαρύτητας, πού γιὰ τὰ δλέθρια ἀποτελέσματα της δλες οἱ στατιστικὲς τοῦ ἔφεραν καινούργιες καὶ ποικίλες ἀποδείξεις. Αὐτὸ τὸ παλληγάρι ἦταν ὁ τύπος τῶν καινούργιων ἐπαναστατικῶν φιλοσόφων στῆ Γερμανία.*

* (Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο μέσα στὸ χειρόγραφο): Δὲν ὑπάρχουν εἰδικὲς διαφορὲς πού νὰ ξεχωρίζουν τὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Καὶ ἡ τελευταία ἐπίσης βλέπει τὸν κόσμον κυριαρχούμενον ἀπὸ ἰδέες, βλέπει τίς ἰδέες καὶ ἀντιλήψεις σάν καθοριστικὲς ἀρχές, καὶ ὅτι ὀρισμένες ἀπόψεις ἀποτελοῦν τὸ μυστήριο τοῦ ὑλικοῦ κόσμου τὸ προσιτὸ στοὺς φιλόσοφους.

Ὁ Χέγκελ ὀλοκλήρωσε τὸ θετικὸ ἰδεαλισμὸ. Μεταμόρφωσε ὄλο τὸν ὑλικὸ κόσμον σ' ἓναν κόσμον ἰδεῶν καὶ ὄλη τὴν ἱστορία σὲ μιὰ ἱστορία ἰδεῶν. Δὲν ἀρκοῦνταν νὰ καταγράψει τὰ ἰδεατὰ ἀντικείμενα, ἐπιζητοῦσε ἀκόμα νὰ περιγράψει τὴν πράξη τῆς δημιουργίας.

Ἐυνημένοι ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς φαντασίας τους, οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι διαμαρτύρονται ἐναντίον τοῦ κόσμου τῆς σκέψης, στὸν ὁποῖο /.../ τὴν ἀντίληψη τοῦ πραγματικοῦ, ὑλικοῦ /.../.

Ὅλοι οἱ Γερμανοὶ φιλοσοφικοὶ κριτικοὶ θεβαιώνουν ὅτι οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι κυριαρχοῦνται ὡς τώρα καὶ καθορίζονται ἀπὸ ἰδέες, εἰκόνας καὶ ἔννοιες καὶ ὅτι ὁ πραγματικὸς κόσμος εἶναι ἓνα προϊόν τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν. Αὐτὸ συνέβαινε ὡς τὰ τώρα, ἀλλὰ θὰ πρέπει νὰ ἀλλάξει. Διαφέρουν ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλον στὸν τρόπο πού σκοπεύουν νὰ ἀπελευθερώσουν τὴν ἄνθρωπότητα, πού κατὰ τὴ γνώμη τους στενάζει κάτω ἀπὸ τὸ βάρος τῶν ἔμμονων ἰδεῶν της. Διαφέρουν ἀνάμεσά τους ἀνάλογα μὲ τὸ τί ὑποστηρίζουν ὅτι εἶναι οἱ ἔμμονες ἰδέες. Συμφωνοῦνε στὴν πίστη τους γιὰ τὴν ἡγεμονία τῶν ἰδεῶν. Συμφωνοῦνε πιστεύοντας ὅτι ἡ δρᾶση τοῦ κριτικοῦ τους λογικοῦ πρέπει νὰ φέρει τὴν καταστροφὴ τῆς ὑπάρχουσας τάξης πραγμάτων: ἄσχετο ἂν θεωροῦν τὴν ἀπομονωμένη λογικὴ τους δραστηριότητα ἀρκετὴ ἢ ἂν θέλουν νὰ κατακτήσουν τὴν παγκόσμια συνείδηση.

Ἡ πίστη ἴδι ὁ πραγματικὸς κόσμος εἶναι τὸ προϊόν τοῦ ἰδεατοῦ κόσμου, ὅτι ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν /.../.

Ἐχοντας χάσει τὴν πίστη τους στὸ χεγκελιανὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι διαμαρτύρονται ἐναντίον τῆς κυριαρχίας τῶν σκέψεων, ἰδεῶν καὶ ἀντιλήψεων, πού κατὰ τὴ γνώμη τους, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὴν ψ ε υ δ α ἰ σ θ η σ η τ ο ὕ Χ ε γ κ ε λ, ὡς τὰ τώρα δημιουργοῦσαν, καθόριζαν καὶ ἐξουσίαζαν τὸν πραγματικὸν κόσμον. Καταθέτουν τὴ διαμαρτυρία τους καὶ ξεψυχοῦν /.../.

Σύμφωνα μὲ τὸ χεγκελιανὸν σύστημα, ἰδέες, σκέψεις καὶ ἀντιλήψεις δημιουργήσαν, καθόρισαν καὶ ἐξουσίασαν τὴν πραγματικὴν ζωὴ τῶν ἀνθρώπων, τὸν ὑλικὸν τους κόσμον, τίς πραγματικὲς τους σχέσεις. Οἱ ἀντάρτες μαθητὲς του παίρνουν ἀπ' αὐτὸν αὐτὸ τὸ ἀξίωμα /.../.

I

ΦΩ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ

ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΤΗΣ ΥΛΙΣΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΨΗΣ

(Εἰσαγωγή)

Ὅπως ἀκοῦμε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς θεωρητικοὺς τῆς ἰδεολογίας, ἡ Γερμανία ἔχει γίνεи τὰ τελευταῖα χρόνια τὸ θέατρο μιᾶς ἀνατροπῆς χωρὶς προηγούμενον. Ἡ ἀποσύνθεση τῆς χεγκελιανῆς φιλοσοφίας, πού ἄρχισε μὲ τὸν ΣΤΡΑΟΥΣ¹, ἐξελίχτηκε σὲ μιὰ γενικὴ ἀναταραχὴ πού μέσα της σαρώθηκαν ὄλες οἱ «δυνάμεις τοῦ παρελθόντος». Μέσα στὸ γενικὸ χάος, ἰσχυρὲς αὐτοκρατορίες ξεπήδησαν γιὰ νὰ καταρρεύσουν ἐξίσου γρήγορα, καὶ ἥρωες ἐμφανίστηκαν γιὰ μιὰ μόνο στιγμή, γιὰ νὰ τοὺς ρίξουν στὴν ἀφάνεια τολμηρότεροι καὶ ἰσχυρότεροι ἀντίπαλοι. Ἦταν μιὰ ἐπανάσταση πού πλάι της ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ἦταν παιγνιδάκι, μιὰ παγκόσμια μάχη πού πλάι της οἱ μάχες τῶν Διαδόχων² φαίνονται ἀσήμαντες. Οἱ ἀρχὲς ἐκτοπίζανε ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, ἥρωες τοῦ πνεύματος ἀνέτρεπαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον μὲ ἀνήκουστη ταχύτητα καὶ στὰ τρία τελευταῖα χρόνια, 1842-45, σαρώθηκαν στῆ Γερμανία περισσότερα ἀπὸ τὸ παρελθὸν ἀπὸ ὅ, τι σ' ἄλλες ἐποχὲς μέσα σὲ τρεῖς αἰῶνες.

1. Δαυῖδ Φρειδερίκος Στράους, γερμανὸς φιλόσοφος γνωστὸς ἀπὸ τὸ ἔργο του: «Ὁ Βίος τοῦ Ἰησοῦ»!

2. Στρατηγοὶ τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου πού μετὰ τὸ θάνατό του ἄρχισαν σκληρὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐξουσία πού κατέληξε στῆ διάσπαση τοῦ κράτους.

Όλα αυτά υποτίθεται ότι έγιναν στην περιοχή της καθαρής σκέψης.

Ασφαλώς έχουμε μπροστά μας ένα ενδιαφέρον γεγονός: την αποσύνθεση του απόλυτου πνεύματος.** Όταν έσθθησε ή τελευταία σπίθα της ζωής του, τα διάφορα στοιχεία αυτού του Caput Mortuum! άρχισαν να αποσυνθέτονται, μπήκαν σε καινούργιους συνδυασμούς και σχημάτισαν καινούργιες ουσίες. Οι βιομήχανοι της φιλοσοφίας που ως τότε ζούσαν εκμεταλλευόμενοι το απόλυτο πνεύμα, ρίχτηκαν τώρα πάνω σ' αυτούς τους καινούργιους συνδυασμούς. Καθένας τους με όλο του το ζήλο βάλθηκε να πουλάει το κομμάτι που του αναλογούσε. Αυτό φυσικά γέννησε το συναγωνισμό, που στην αρχή γινότανε με νηφάλιο και άστικό τρόπο. Αργότερα όταν ή γερμανική αγορά κορέστηκε, και το εμπόρευμα παρόλες τις προσπάθειες δεν έβρισκε πια απήχηση στην παγκόσμια αγορά, ή επιχείρηση χάλασε κατά το συνηθισμένο γερμανικό τρόπο με πλαστή και νοθευμένη παραγωγή, χειρότερηση της ποιότητας, νόθευση των πρώτων ύλων, πλαστογράφηση στις έτικέτες, εικονικές αγοραπωλησίες, παίξιμο στο χρηματιστήριο και πιστωτικό σύστημα χωρίς οποιαδήποτε πραγματική βάση. Ο συναγωνισμός κατέληξε σε σκληρή πάλη που τώρα μās την εκθειάζουν και την έρμηνεύουν σα μιá επανάσταση παγκόσμιας σημασίας, σα γεννήτορα των πιο θαυμάσιων αποτελεσμάτων και έπιτευγμάτων.

Αν θέλουμε να εκτιμήσουμε στην πραγματική της αξία αυτή τη φιλοσοφική άγυρσία, που ξυπνάει ακόμα και στα στήθη του τίμιου γερμανού άστου ένα αίσθημα έθνικης περηφάνειας, αν θέλουμε να δώσουμε μιá καθαρή ιδέα της στενοκεφαλιās*** όλου αυτού του νεο-γεγκελιανού κινήματος και ιδιαίτερα της κωμικοτραγικής αντίθεσης ανάμεσα στις αυταπάτες αυτών των ήρώων ως προς τα έπιτεύγματά τους και στα πραγμα-

* /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: Ο βέβηλος έξωτερικός κόσμος δεν έμαθε, φυσικά, τίποτε, γιατί όλα αυτά τα γεγονότα που συνταράξαν τον κόσμο, έγιναν βασικά μονάχα στη διαδικασία αποσύνθεσης του απόλυτου πνεύματος.

** /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: Ο κριτικός, αυτός ο επιμελητής γάμων και κηδειών, δε μπορούσε φυσικά να είναι άπών, αυτός που σαν ύπόλειμμα των μεγάλων άπελευθερωτικών πολέμων,...

*** /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: (και του έθνικου πνεύματος).

1. Κυριολεκτικά: Πεθαμένο κεφάλι, όρος της χημείας που δηλώνει το ύπόλειμμα μιās άπόσταξης. Έδω: ύπολείμματα.

τικά τους έπιτεύγματα, πρέπει να κοιτάξουμε όλο αυτό το θέαμα από ένα όπτικό σημείο έξω από τα σύνορα της Γερμανίας.*

* /Το παρακάτω άπόσπασμα είναι διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: Προλογίζουμε λοιπόν την ειδική κριτική άτομικών εκπροσώπων αυτού του κινήματος με μερικές γενικές παρατηρήσεις που να εξακαθαρίζουν τις ιδεολογικές προϋποθέσεις που είναι κοινές σε όλους τους. Αυτές οι παρατηρήσεις θα είναι άρκετές για να δείξουν την άποψη της κριτικής μας στο βαθμό που αυτό είναι άπαραίτητο για την κατανόηση και την αίτιολόγηση των άτομικών κριτικών που ακολουθούν. Αντιπαραθέτουμε αυτές τις παρατηρήσεις στον Φώιερμαχ ειδικά έπειδη είναι ο μόνος που έχει τουλάχιστο κάνει κάποια πρόοδο και τα έργα του μπορούν να έξεταστούν DE BONNE FOI.1

1. Καλόπιστα. (Γαλλικά στο κείμενο).

I

ΦΩ.Υ.ΕΡΜΠΑΧ

Α. ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΓΕΝΙΚΑ,
ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ

Ἡ γερμανικὴ κριτικὴ μέχρι τὴς πρὸςφατες προσπάθειές της, πο-
τὲ δὲν ἐγκατέλειπε τὴν περιοχὴ τῆς φιλοσοφίας. Χωρὶς καθόλου νὰ ἐξε-
τάζει τὴς γενικὲς φιλοσοφικὲς τῆς προϋποθέσεις, ὅλο τὸ σῶμα τῶν ἐρευ-
νῶν της ἔχει στὴν πραγματικότητα ξεπηδήσει ἀπὸ τὸ ἔδαφος ἐνὸς ὀρισμέ-
νου φιλοσοφικοῦ συστήματος, τοῦ Χέγκελ. Ὁχι μόνον στὴς ἀπαντήσεις
τοὺς ἀλλὰ καὶ στὴς ἴδιες τὴς ἐρωτήσεις τοὺς ὑπῆρχε μιὰ ἀπάτη. Αὐτὴ ἡ
ἐξάρτηση ἀπὸ τὸν Χέγκελ εἶναι ἡ αἰτία πὸς κανένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς
σύγχρονους κριτικούς δὲν ἀποπειράθηκε ποτὲ μιὰ περιεκτικὴ κριτικὴ τοῦ
χεγκελιανοῦ συστήματος, ὁσοδήποτε κι ἂν ἰσχυρίζεται ὁ καθένας τοὺς ὅτι
ἔχει προχωρήσει πέρα ἀπὸ τὸν Χέγκελ. Οἱ πολεμικὲς τοὺς ἐναντίον τοῦ
Χέγκελ καὶ τοῦ ἐνὸς ἐναντίον τοῦ ἄλλου περιορίζονται σὲ τοῦτο: καθέ-
νας τοὺς ἀπομονώνει μιὰ πλευρὰ τοῦ χεγκελιανοῦ συστήματος καὶ τὴ στρέ-
φει ἐναντίον τοῦ ὅλου συστήματος καθὼς καὶ ἐναντίον τῶν πλευρῶν πὸς
ἔχουν ἀπομονώσει οἱ ἄλλοι. Ξεκίνησαν ἀπομονώνοντας μὴ παραποιημέ-
νες χεγκελιανὲς κατηγορίες, ὅπως «οὐσία» καὶ «αὐτοσυνείδηση», καὶ ὕ-
στερα θεθίλωσαν αὐτὲς τὴς κατηγορίες μὲ πρὸς κοσμικὰ ὀνόματα, ὅπως τὸ
Γένος, ὁ Μοναδικός, ὁ Ἄνθρωπος, κτλ.

Ἡ ὅλη ἡ γερμανικὴ φιλοσοφικὴ κριτικὴ ἀπὸ τὸν Στράους μέχρι τὸν
Στίρνερ περιορίζεται σὲ κριτικὴ θ ρ η σ κ ε υ τ ι κ ῶ ν ἀντιλήψεων.*
Οἱ κριτικοὶ ξεκίνησαν ἀπὸ τὴν πραγματικὴ θρησκεία καὶ τὴν κυρίως θε-

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο σὸς χειρόγραφο/: ... ὑπο-
στηρίζοντας ὅτι εἶναι ἡ ἀπόλυτος λυτρωτὴς τοῦ κόσμου ἀπὸ κάθε κακὸ. Τὴ θρη-
σκεία τὴ θεωροῦσαν καὶ τὴ μεταχειρίζονταν συνεχῶς ὡς τὸν πρῶτο ἔχθρο,
ὡς τὴν τελικὴ αἰτία ὅλων τῶν σχέσεων πὸς ἀποστρέφονταν αὐτοὶ οἱ φιλόσο-
φοι.

ολογία. Τὸ τί ἐσήμαιναν στὴν πραγματικότητα θρησκευτικὴ συνείδηση
καὶ θρησκευτικὴ ἀντίληψη προσδιορίζονταν κατὰ διαφορετικὸ τρόπο κα-
θὼς προχωροῦσαν παρακάτω. Ἡ πρόδοός τοὺς ἦταν νὰ συμπεριλαμβάνουν
τὴς θεωρούμενες κυρίαρχες μεταφυσικὲς, πολιτικὲς, νομικὲς, ἠθικὲς καὶ
ἄλλες ἀντιλήψεις στὴ σφαῖρα τῶν θρησκευτικῶν ἢ θεολογικῶν ἀντιλήψε-
ων. Καὶ παρόμοια, νὰ χαρακτηρίζουν τὴν πολιτικὴ, κοσμικὴ καὶ ἠθικὴ
συνείδηση ὡς θρησκευτικὴ ἢ θεολογικὴ, καὶ τὸν πολιτικὸ, νομικὸ, ἠθικὸ
ἄνθρωπο — τὸν «ἄνθρωπο» σὲ τελευταία ἀνάλυση — ὡς θρησκευτικὸ.
Ἡ κυριαρχία τῆς θρησκείας θεωρήθηκε ὡς δεδομένη. Βαθμιαῖα κάθε κυ-
ρίαρχη σχέση χαρακτηρίζονταν ὡς θρησκευτικὴ σχέση καὶ μετατρέπον-
ταν σὲ μιὰ λατρεία, λατρεία τοῦ νόμου, λατρεία τοῦ κράτους, κτλ. Παν-
τοῦ ὑπῆρχε μονάχα θέμα δογμάτων καὶ πίστεως ὡς δόγματα. Ὁ κόσμος
ἐξαγιαζόταν ὅλο καὶ σὲ μεγαλύτερη ἔκταση, μέχρι πὸς τελικὰ ὁ σεβά-
σμός μας Ἁγιος Μὰξι μπόρεσε νὰ τὸν ἀγιοποιήσει en bloc κι ἔτσι: νὰ
ξεμπερδέψει μαζί του μιὰ καὶ καλὴ.

Οἱ Παλιοὶ Χεγκελιανοὶ κ α τ α λ ά θ α ι ν α ν τὸ κάθε τι ἀπὸ
τὴ στιγμή πὸς ἀνάγονταν σὲ μιὰ χεγκελιανὴ λογικὴ κατηγορία. Οἱ Νέο-
Χεγκελιανοὶ ἔ κ α ν α ν κ ρ ι τ ι κ ῆ σὲ ὅλα ἀποδίδοντας σὲ κάθε
πράγμα θεολογικὲς ἀντιλήψεις ἢ χαρακτηρίζοντάς το ὡς θεολογικὸ θέμα.
Οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ βρίσκονται σὲ συμφωνία μὲ τοὺς Παλιούς Χεγκελια-
νοὺς ὅταν πιστεύουν στὴν κυριαρχία τῆς θρησκείας, τῶν ἐννοιῶν, μιᾶς κα-
θολικῆς ἀρχῆς στὸν κόσμο πὸς ὑπάρχει. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἡ μιὰ πλευ-
ρὰ κτυπάει αὐτὴ τὴν κυριαρχία ὡς σφτερισμὸ, ἐνῶ ἡ ἄλλη τὴν ἐξυμνεῖ
ὡς νόμιμη.

Ἀπὸ τὴ στιγμή πὸς οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ θεωροῦν τὴς ἀντιλήψεις,
τὴς σκέψεις, τὴς ιδέες, πραγματικὰ ὅλα τὰ προϊόντα τῆς συνείδησης, πὸς
τοὺς ἀποδίδουν μιὰν ἀνεξάρτητη ὑπαρξή, ὡς πραγματικὲς ἀλυσίδες τῶν
ἀνθρώπων (ἀκριβῶς ὅπως οἱ Παλιοὶ Χεγκελιανοὶ τὰ χαρακτηρίζονταν ὡς
τὸ ἀληθινὰ δεσμὰ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας) εἶναι φανερό ὅτι οἱ Νέο-
Χεγκελιανοὶ ὀφείλουν νὰ πολεμήσουν μονάχα ἐναντίον αὐτῶν τῶν ψευδαι-
σθήσεων τῆς συνείδησης*. Μιὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὴ φαντασία τοὺς, οἱ σχέ-
σεις τῶν ἀνθρώπων, ὅλες οἱ πράξεις τοὺς, οἱ ἀλυσίδες τοὺς καὶ οἱ περιορι-
σμοὶ τοὺς εἶναι προϊόντα τῆς συνείδησής τοὺς, οἱ Νέο-Χεγκελιανοὶ, συνε-
πῆς μὲ τὸν ἑαυτὸ τοὺς βάζουν στοὺς ἀνθρώπους τὸ ἠθικὸ αἷτημα νὰ ἀλ-

1 Παρατσούκλι τοῦ ΜὰΞ Στίρνερ.

* /Ἀπόσπασμα διαγραμμένο σὸς χειρόγραφο/: καὶ ὅτι ὁ στόχος πὸς προσ-
ποῦν νὰ πετύχουν εἶναι μιὰ ἀλλαγὴ τῆς κυρίαρχης συνείδησης.

λάξουν τη σημερινή τους συνείδηση με μιὰ ανθρώπινη, κριτική ή έγωιστική συνείδηση, και έτσι να απαλλαγούν από τους περιορισμούς τους. Αυτή ή απαίτηση για αλλαγή συνείδησης συνοψίζεται σε μιὰ απαίτηση έρμηνείας τής πραγματικότητας με διαφορετικό τρόπο, δηλαδή στην αποδοχή της μέσω μιὰς άλλης έρμηνείας. Οί Νέο-Χεγκελιανοί ιδεολόγοι, παρά τις δήθεν «κοσμογαλαστικές» τους θέσεις, είναι οί πιό πιστοί συντηρητικοί. Οί πιό καινούργιοι απ' αυτούς έχουν βρει τή σωστή έκφραση για τή δραστηριότητά τους όταν δηλώνουν ότι αγωνίζονται μονάχα έναντίον τών «φ ρ ά σ ε ω ν». Ξεχνούν όμως ότι σ' αυτές τις φράσεις αυτοί οί ίδιοι αντιπαραθέτουν μονάχα άλλες φράσεις, και ότι με κανένα τρόπο δεν πολεμούν έναντίον τού κόσμου που υπάρχει πραγματικά, όταν άπλως πολεμούν έναντίον τών φράσεων αυτού τού κόσμου. Τά μόνα αποτελέσματα που αυτή ή κριτική μπόρεσε να πετύχει ήταν μερικές (και τελείως μονόπλευρες) διασαφηνίσεις για τού Χριστιανισμό από τήν άποψη τής θρησκευτικής ιστορίας. Όλες οί υπόλοιπες θέσεις τους είναι άπλως παραπέρα ώραιοποιήσεις τού ισχυρισμού τους ότι μιάς έδωσαν, σ' αυτές τις άσημαντες διασαφηνίσεις, ανακαλύψεις παγκόσμιας σημασίας. Δεν έχει συμβεί σε κανέναν από αυτούς τούς φιλοσόφους να έρευνήσει τή σύνδεση τής γερμανικής φιλοσοφίας με τή γερμανική πραγματικότητα, τή σχέση τής κριτικής τους με τού δικό τους ύλικό περιβάλλον.

1. Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ, ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

A.* Οί προϋποθέσεις από όπου ξεκινούμε δεν είναι αυθαίρετες, δεν είναι δόγματα, αλλά πραγματικές προϋποθέσεις που ή άφαίρεσή τους μπορεί να γίνει μονάχα στη φαντασία. Είναι τά πραγματικά άτομα, ή δραστηριότητά τους και οί ύλικοι όροι τής ζωής τους, τόσο αυτοί που τούς βρήκαν να υπάρχουν, όσο και εκείνοι που τούς δημιούργησαν με τή δική

* /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο/:

Γνωρίζουμε μιὰ μοναδική επιστήμη, τήν επιστήμη τής ιστορίας. Μπορεί να κοιτάξει κανείς τήν ιστορία από δυό πλευρές και να τή διαιρέσει στην ιστορία τής φύσης και τήν ιστορία τών ανθρώπων. Οί δυό πλευρές είναι ώστόσο άεχώριστες. Η ιστορία τής φύσης και ή ιστορία τών ανθρώπων εξαρτιούνται ή μιὰ από τήν άλλη, όσο υπάρχουν άνθρωποι. Η ιστορία τής φύσης, ή λεγόμενη φυσική επιστήμη, δε μιάς ενδιαφέρει έδω. Άλλά θα πρέπει να εξετάσουμε τήν ιστορία τών ανθρώπων, άφου όλη σχεδόν ή ιδεολογία συνοψίζεται είτε σε μιὰ διαστρεβλωμένη έρμηνεία αυτής τής ιστορίας είτε σε μιὰ πλήρη άφαίρεση απ' αυτήν. Η ίδια ή ιδεολογία είναι άπλως μιὰ από τις πλευρές αυτής τής ιστορίας.

τους δραστηριότητα. Αυτές οί προϋποθέσεις μπορούν έπομένως να έπαληθευθούν με καθαρά έμπειρικό τρόπο.

Η πρώτη προϋπόθεση κάθε ανθρώπινης ιστορίας είναι άσφαλώς ή ύπαρξη τών ζωντανών ανθρώπινων ατόμων.* Έτσι, τού πρώτου γεγονός που πρέπει να προσδιοριστεί είναι ή σωματική όργάνωση αυτών τών ατόμων και ή σχέση που αυτή τούς δημιουργεί με τήν υπόλοιπη φύση. Άσφαλώς δε μπορούμε έδω να άσχοληθούμε σε βάθος ούτε με τήν πραγματική φύση τού ανθρώπου ούτε με τις φυσικές συνθήκες που βρίσκει έτοιμες ο άνθρωπος — τις γεωλογικές, τις όρογραφικές, ύδρογραφικές, κλιματικές, κ.τ.λ.** Τού γράψιμο τής ιστορίας πρέπει να ξεκινάει πάντα από αυτές τις φυσικές βάσεις και τις αλλαγές τους στην πορεία τής ιστορίας μέσω τής δράσης τών ανθρώπων.

Οί άνθρωποι μπορούν να διακρίνονται από τά ζώα χάρη στη συνείδηση, τή θρησκεία και ότι άλλο σάς άρέσει. Αρχίζουν οί ίδιοι να διακρίνουν τόν έαυτό τους από τά ζώα εύθως μόλις αρχίσουν να πα ρ ά γ ο υ ν τά μέσα τής συντήρησής τους, βήμα που έχει σαν όρο τού τή σωματική τους όργάνωση. Παράγοντας τά μέσα τής ύπαρξής τους οί άνθρωποι παράγουν έμμεσα τήν πραγματική τους ύλική ζωή.

Ο τρόπος που οί άνθρωποι παράγουν τά μέσα τής ύπαρξής τους έξαρτιέται πριν απ' όλα από τήν κατάσταση τών μέσων ύπαρξης που τά βρίσκουν έτοιμα και πρέπει να τά αναπαράγουν. Αυτός ο τρόπος παραγωγής δεν πρέπει άπλως να θεωρηθεί ότι αποτελεί τήν αναπαραγωγή τής φυσικής ύπαρξης τών ατόμων. Είναι μάλλον μιὰ καθορισμένη μορφή δραστηριότητας αυτών τών ατόμων, ένας καθορισμένος τρόπος εκδήλωσης τής ζωής τους, ένας καθορισμένος τ ρ ό π ο ς ζ ω ή ς από μέρος τους. Ο τρόπος που τά άτομα εκδηλώνουν τή ζωή τους άντανακλά αυτό που ακριβώς είναι. Αυτό που αυτά είναι, συμπέφτει έπομένως με τήν παραγωγή τ ο υ ς, και με τού παράγουν και με τού π ώ ς τού παράγουν. Αυτό που είναι τά άτομα έξαρτιέται έτσι από τούς ύλικούς όρους που καθορίζουν τήν παραγωγή τους.

* /Τού παρακάτω άπόσπασμα είναι διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: Η πρώτη ιστορική πράξη αυτών τών ατόμων που τά διακρίνει από τά ζώα είναι όχι ότι σκέφτονται, αλλά ότι αρχίζουν να πα ρ ά γ ο υ ν τά μέσα τής ύπαρξής τους.

** /Τού παρακάτω άπόσπασμα είναι διαγραμμένο στο χειρόγραφο/: Δεν είναι μονάχα ή άρχική, αυθόρμητη όργάνωση τών ανθρώπων, ειδικά οί φυλετικές διαφορές, που εξαρτιούνται απ' αυτές τις συνθήκες αλλά επίσης ή όλη παραπέρα εξέλιξη, ή ή έλλειψη εξέλιξης, τών ανθρώπων μέχρι τή σημερινή εποχή

Ἡ παραγωγή αὐτὴ ἐμφανίζεται μὲ τὴν αὐξήση τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ τὴ σειρά της προϋποθέτει τὴν ἐπικοινωνία (Verkehr) τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους. Ἡ μορφή αὐτῆς τῆς ἐπικοινωνίας καθορίζεται πάλι ἀπὸ τὴν παραγωγή.

**

Οἱ σχέσεις τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἀνάμεσά τους ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ πόσο ἔχει τὸ καθένα τους ἀναπτύξει τὴν παραγωγικὴν του δυνάμει, τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας καὶ τὴν ἐσωτερικὴν του ἐπικοινωνία. Αὐτὴ ἡ θέση εἶναι καθολικὰ ἀναγνωρισμένη. Ἀλλὰ ὄχι μόνον ἡ σχέση ἐνὸς ἔθνους μὲ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ ἐπίσης ἡ ὅλη ἐσωτερικὴ δομὴ τοῦ ἴδιου τοῦ ἔθνους ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο ἐξέλιξης ποῦ ἔχει φτάσει ἡ παραγωγή του καὶ ἡ ἐσωτερικὴ καὶ ἡ ἐξωτερικὴ του ἐπικοινωνία. Τὸ πόσο ἔχουν ἀναπτυχθεῖ οἱ παραγωγικὴς δυνάμεις ἐνὸς ἔθνους φαίνεται περισσότερο ἐκδηλὰ ἀπὸ τὸ βαθμὸ ποῦ ἔχει φτάσει ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας. Κάθε νέα παραγωγικὴ δύναμη, στὸ βαθμὸ ποῦ δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ποσοτικὴ ἐπέκταση τῶν ἤδη γνωστῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (λόγου χάρι καλλιέργεια καιολούργων ἐδαφῶν), προκαλεῖ μιὰ παραπέρα ἀνάπτυξη τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας.

Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας σ' ἓνα ἔθνος ὁδηγεῖ πρῶτα στὸ χωρισμὸ τῆς βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἐργασίας ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴν ἐργασία, καὶ ἐπομένως στὸ χωρισμὸ πὸ λ η ς καὶ χ ω ρ ι ο ὕ καὶ στὴν ἀντίθεση τῶν συμφερόντων τους. Ἡ παραπέρα ἀνάπτυξή του ὁδηγεῖ στὸ χωρισμὸ τῆς ἐμπορικῆς ἀπὸ τὴν βιομηχανικὴν ἐργασία. Ταυτόχρονα, μὲ τὸν καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας σ' αὐτοὺς τοὺς διαφοροὺς κλάδους ἀναπτύσσονται ποικίλοι καταμερισμοὶ ἀνάμεσα στὰ ἄτομα ποῦ συνεργάζονται σὲ καθορισμένα εἶδη ἐργασίας. Ἡ σχετικὴ θέση αὐτῶν τῶν ξεχωριστῶν ομάδων ἀνάμεσά τους καθορίζεται ἀπὸ τὴν μεθόδους ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία, τὴν βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριο (πατριαρχία, δουλεία, ἴσους, τάξεις). Αὐτοὺς τοὺς ἴδιους ὁρους μποροῦμε νὰ τοὺς δοῦμε (ὅταν ἀρχεῖ πρὸ ἀναπτυγμένη ἐπικοινωνία) στὴν σχέση τῶν διαφόρων ἐθνῶν ἀνάμεσά τους.

Τὰ διάφορα στάδια ἀνάπτυξης τῶν καταμερισμῶν τῆς ἐργασίας ἀπολοῦν ἄλλες τόσες διαφορετικὴς μορφὲς ἰδιοκτησίας. Δηλαδή, τὸ στάδιο οὗ θρῖσκειται ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας καθορίζει ἐπίσης τὴν σχέση τῶν ἀτόμων ἀνάμεσά τους ἀναφορικὰ μὲ τὸ ὕλικό, τὸ ὄργανο καὶ τὸ σὶδὸν τῆς ἐργασίας.

Ἡ πρώτη μορφή ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ φυλετικὴ ἰδιοκτησία (Stamm Eigentum) ¹. Ἀντιστοιχεῖ στὸ μὴ ἀναπτυγμένον στάδιο παραγωγῆς, ποῦ ἔνας λαὸς ζεῖ μὲ τὸ κυνήγι καὶ τὸ φάρμα, μὲ τὴν κτηνοτροφία ἢ, στὸ ἀνώτερον στάδιο, μὲ τὴν γεωργία. Στὴν τελευταία περίπτωσι, αὐτὴ προϋποθέτει μιὰ μεγάλη ἔκταση ἀκαλλιέργητων ἐδαφῶν. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας εἶναι ἀκόμα σ' αὐτὸ τὸ στάδιο πολὺ στοιχειώδης καὶ περιορίζεται σὲ μιὰ παραπέρα ἐπέκταση τοῦ φυσικοῦ καταμερισμοῦ ἐργασίας ποῦ ὑπάρχει στὴν οἰκογένεια. Ἡ κοινωνικὴ δομὴ περιορίζεται, ἐπομένως, σὲ μιὰν ἐπέκταση τῆς οἰκογένειας: ἀρχηγοὶ τῆς πατριαρχικῆς φυλῆς, κάτω ἀπ' αὐτοὺς τὰ μέλη τῆς φυλῆς, τελικὰ οἱ δούλοι. Ἡ δουλεία, ποῦ εἶναι ἀφανὴς στὴν οἰκογένεια, ἀναπτύσσεται βαθμιαία μονάχα μὲ τὴν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀναγκῶν καὶ μὲ τὴν ἐπέκταση τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, ἐπέκταση τόσο τοῦ πολέμου ὅσο καὶ τῶν ἀνταλλαγῶν.

Ἡ δευτέρη μορφή ἰδιοκτησίας εἶναι ἡ ἀρχαία κοινοτικὴ καὶ κρατικὴ ἰδιοκτησία, ποῦ προέρχεται εἰδικὰ ἀπὸ τὴν συνένωση πολλῶν φυλῶν σὲ μιὰ πὸ λ η μὲ συμφωνία ἢ μὲ κατάκτηση καὶ ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν δουλεία. Πλὴν στὴν κοινωνικὴ ἰδιοκτησία θρῖσκουμε ἤδη νὰ ἀναπτύσσεται κινητὴ καὶ ἀργότερα ἐπίσης καὶ ἀκίνητη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία, ἀλλὰ σὰ μιὰ κατ' ἐξαιρεση μορφή ὑποταγμένη στὴν κοινοτικὴ ἰδιοκτησία. Οἱ πολῖτες ἐξουσιάζουν τοὺς ἐργαζόμενους δούλους τοὺς μονάχα μέσα στὴν κοινότητα καὶ μονάχα γι' αὐτὴ, καὶ ἐπομένως εἶναι δεμένοι μὲ τὴν μορφή τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ κοινοτικὴ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία τῶν δραστήριων πολιτῶν σὲ σχέση μὲ τοὺς δούλους εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ποῦ τοὺς ἀναγκάζει νὰ παραμένουν σ' αὐτὴ τὴν ἀυθόρμητα ἐγαλμένη μορφή συνένωσης. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ ὅλη δομὴ τῆς κοινωνίας ποῦ βασίζονταν πάνω σ' αὐτὴ τὴν κοινοτικὴ ἰδιοκτησία, καὶ μαζί μ' αὐτὴν ἡ ἐξουσία τοῦ λαοῦ, ἀποσυνθέτονται στὸ μέτρο ἀκριβῶς ποῦ ἐξελίσσεται εἰδικὰ ἡ ἀκίνητη ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἔχει ἤδη ἀναπτυχθεῖ περισσότερο. Βρῖσκουμε πρὸ τὸν ἀνταγωνισμὸ τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ. Ἀργότερα θρῖσκουμε τὸν ἀνταγωνισμὸ ἀνάμεσα στὰ κράτη ἐκεῖνα ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὰ συμφέροντα τῶν πόλεων καὶ ἐκεῖνα ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὰ συμφέροντα τοῦ χωριοῦ, καὶ μέσα στὴν ἴδιαν τὴν

1. Τὴν ἐποχὴ ποῦ ἐγράφε ὁ Μάρξ αὐτὴς τὴν γραμμὴν, δίνονταν μεγάλη σημασία στὴν ἐννοία τῆς φυλῆς, τῆς πατρίδος. Ὁ Λ. Μόργκαν, μὲ τὸ ἔργο του ποῦ δημοσιεύθηκε τὸ 1877 σχετικὰ μὲ τὴν μελέτη τῆς πρωτόγονης κοινωνίας, θὰ ξεκαθαρίσει τὴν ἐννοίαν τοῦ gens (γένος) καὶ τῆς «πατρίδος». Ὁ Ἔγκελς θὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Μόργκαν στὴν «Καταγωγή τῆς οἰκογένειας, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ Κράτους», 1884.

πόλεις τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στὴ βιομηχανία καὶ τὸ ναυτιλιακὸ ἐμπόριο. Ἡ ταξικὴ σχέση ἀνάμεσα σὲ πολίτες καὶ δούλους ἀναπτύσσεται τώρα ὀλοκληρωτικά.*

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, βρίσκουμε ἐδῶ γιὰ πρώτη φορὰ τὶς ἴδιες συνθήκες πού θὰ ξαναβροῦμε, ἀλλὰ σὲ μεγαλύτερη, κλίμακα, στὴ σύγχρονη ἀτομικὴ ιδιοκτησία. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὴ συγκέντρωση τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας, πού ἄρχισε πολὺ νωρὶς στὴ Ρώμη (ὅπως τὸ ἀποδείχνει ὁ ἀγροτικὸς νόμος τοῦ Λικίνιου¹) καὶ συνεχίστηκε πολὺ γρήγορα τὴν ἐποχὴ τῶν ἐμφυλίων πολέμων καὶ εἰδικὰ τὴν ἐποχὴ τῶν αὐτοκρατόρων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, καὶ σὲ συνδυασμὸ μ' αὐτό, ὑπάρχει ὁ μετασχηματισμὸς τῆς πληθειακῆς μικρῆς ἀγροτικῆς σὲ προλεταριάτο, πού ὡστόσο, χάρις στὴν ἐνδιάμεση θέση τοῦ ἀνάμεσα σὲ πολίτες μὲ ιδιοκτησία καὶ σὲ δούλους, ποτὲ δὲν πέτυχε μιὰν ἀνεξάρτητη ἀνάπτυξη.

Ἡ τρίτη μορφή ιδιοκτησίας εἶναι ἡ φεουδαρχικὴ ιδιοκτησία ἢ ιδιοκτησία τῶν κλειστῶν τάξεων. Ἄν ἡ ἀρχαιότητα ξεκίνησε ἀπὸ τὴν π ὀ λ η καὶ τὴ μικρὴ τῆς ἐδαφικῆς ἔκτασης, ὁ Μεσαίωνας ξεκίνησε ἀπὸ τὸ χ ω ρ ι ὀ. Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ ἀφετηρία καθορίζονταν ἀπὸ τὴν ἀραιότητα τοῦ πληθυσμοῦ αὐτὴ τὴν ἐποχὴ πού ἦταν σκορπισμένους σὲ μεγάλη περιοχὴ καὶ πού δὲν αὐξάνονταν χάρις στὴν ὑπαρξὴ τῶν κατακτητῶν. Σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Ρώμη, ἡ φεουδαρχικὴ ἀνάπτυξη στὸ ξεκίνημά της, ἀπλώνεται ἐπομένως σ' ἓνα πολὺ πιὸ ἐκτεταμένο ἔδαφος, πού προετοιμάστηκε ἀπὸ τὶς ρωμαϊκὲς κατακτήσεις καὶ τὴ διάδοση τῆς γεωργίας πού συνδέεται ἀρχικὰ μ' αὐτές. Οἱ τελευταῖες ἑκατονταετίες τῆς κατάπτωσης τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἡ κατάρτησή της ἀπὸ τοὺς βαρβάρους κατέστρεψαν πολλὲς παραγωγικὲς δυνάμεις. Ἡ γεωργία παρακμάζει, ἡ βιομηχανία ξεπέφτει ἀπὸ ἔλλειψη ἀγορῶν, τὸ ἐμπόριο σθῆνει ἢ καταργεῖται βίαια, ὁ ἀγροτικὸς καὶ ἀστικός πληθυσμὸς ἐλαττώνεται. Σ' αὐτὲς τὶς συνθήκες καὶ τὸν τρόπο ὀργάνωσης τῆς κατάκτησης πού καθορίστηκε ἀπ' αὐτές, ἡ φεουδαρχικὴ ιδιοκτησία ἀναπτύχθηκε κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς γερμανικῆς στρατιωτικῆς συγ-

* /'Απόσπασμα διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο/: τοὺς Ρωμαίους πληβείους συναντᾶμε ἀρχικὰ μικροϊδιοκτῆτες γῆς, ὕστερα τὶς ἀρχὲς ἑνὸς προλεταριάτου, πού ὡστόσο δὲν ἀναπτύσσεται, χάρις στὴν ἐνδιάμεση θέση τοῦ ἀνάμεσα σὲ πολίτες μὲ ιδιοκτησία καὶ σὲ δούλους.

1. Λικίνιος, γύρω στὸ 350 π.Χ.: Δήμαρχος πού μαζί μὲ τὸν Σέετιο ἐκδῶσαν τὸ 367 π.Χ. νόμους ὑπὲρ τῶν πληθείων, πού καθορίζαν ἀνώτερο ὄριο γαιοκτησίας. Ἔτσι τὰ ἐδάφη πού περίσσεψαν, μαζί μὲ ἐδάφη προερχόμενα ἀπὸ κατακτήσεις, μοιράστηκαν τοὺς πληβείους.

κρότησης. Ὅπως ἡ φυλετικὴ καὶ κοινοτικὴ ιδιοκτησία, ἔτσι καὶ αὐτὴ βασίζεται πάνω σὲ μιὰ κοινότητα, ἀλλὰ ἡ ἄμεσα παραγωγικὴ τάξη, πού ἀντιτίθεται σ' αὐτὴ δὲν εἶναι, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς ἀρχαίας κοινότητας, οἱ δούλοι, ἀλλὰ οἱ μικροὶ ἀγρότες πού ἔχουν γίγει δουλοπάροικοι. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού θὰ ἀναπτυχτεῖ ὀλοκληρωτικά ὁ φεουδαρχισμὸς, ἐμφανίζεται ἐπίσης ὁ ἀνταγωνισμὸς πρὸς τὶς πόλεις. Ἡ ἱεραρχικὴ δομὴ τῆς γαιοκτησίας καὶ τὰ ἔσοπλα σώματα ἀπὸ ἀκόλουθους, πού συνδέονται μὲ αὐτὴ, ἐπέτρεψαν στοὺς εὐγενεῖς νὰ ἐξουσιάζουν τοὺς δουλοπάροικους. Αὐτὴ ἡ φεουδαρχικὴ διάρθρωση ἦταν, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ἡ ἀρχαία κοινοτικὴ ιδιοκτησία, μιὰ συνένωση ἐναντίον μιᾶς ὑποταγμένης παραγωγικῆς τάξης. Μόνο πού ἡ μορφή τῆς συνένωσης καὶ ἡ σχέση πρὸς τοὺς ἄμεσους παραγωγοὺς ἦταν τώρα διαφορετικὲς ἐξαιτίας τῶν διαφορετικῶν ὄρων παραγωγῆς.

Σ' αὐτὸ τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα γαιοκτησίας ἀντιστοιχεῖ στὶς π ὀ λ ε ι ε ῖ ἡ συντεχνιακὴ ιδιοκτησία, ἡ φεουδαρχικὴ ὀργάνωση τῶν ἐπαγγελματιῶν. Ἐδῶ ἡ ιδιοκτησία ἦταν κυρίως ἡ ἐργασία κάθε ξεχωριστοῦ ἀτόμου. Ἡ ἀνάγκη γιὰ συνένωση ἐναντίον τῶν ὀργανωμένων ληστῶν—εὐγενῶν, ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀγορὲς προστατευμένες ἀπὸ τὴν κοινότητα σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου ὁ βιομήχανος ἦταν ταυτόχρονα ἔμπορος, ὁ αὐξανόμενος συναγωνισμὸς τῶν δουλοπάροικων πού δραπετεύαν καὶ συσσωρεύονταν στὶς ἀναπτυσσόμενες πόλεις, ἡ φεουδαρχικὴ δομὴ ὅλης τῆς χώρας, ὅλα αὐτὰ γέννησαν τὶς σ υ ν τ ε χ ν ἱ ε ῖ. Τὸ συσσωρευόμενον βαθμιαῖα μικρὸ κεφάλαιο τῶν ἀτομικῶν τεχνιτῶν καὶ ὁ σταθερὸς τοὺς ἀριθμὸς, σ' ἓναν αὐξανόμενον πληθυσμὸ, ἀνέπτυξε τὶς ὑποδιαίρεσεις τοῦ συντεχνιτῆ καὶ τοῦ μαθητευόμενου, πράγμα πού δημιούργησε στὶς πόλεις μιὰν ἱεραρχία παρόμοια μ' αὐτὴ τοῦ χωριοῦ.

Ἔτσι ἡ κύρια μορφή ιδιοκτησίας κατὰ τὴ φεουδαρχικὴ ἐποχὴ ἦταν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ γαιοκτησία μαζί μὲ τὴν ἐργασία τῶν δουλοπάροικων πού ἦταν δεμένοι μ' αὐτὴ, καὶ ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ἡ ἐργασία τῶν ἀτόμων μὲ μικρὸ κεφάλαιο πού ἐξουσίαζε τὴν ἐργασία τῶν συντεχνιτῶν. Ἡ δομὴ καὶ τῶν δυὸ καθορίζονταν ἀπὸ τὶς περιορισμένες παραγωγικὲς σχέσεις—τὴν πρωτόγονη καὶ σὲ μικρὴ ἔκταση καλλιέργεια τῆς γῆς, καὶ τὸ βιοτεχνικὸ τύπο βιομηχανίας. Ὑπῆρχε μικρὸς καταμερισμὸς ἐργασίας ὅταν ἀνθρώπος ὁ φεουδαρχισμὸς. Κάθε χώρα εἶχε μέσα της τὴν ἀντίθεση τῆς πόλης καὶ τοῦ χωριοῦ. Ἡ διαίρεση σὲ κλειστὲς τάξεις ἦταν ἀσφαλῶς πολὺ ἔντονη. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χωρισμὸ σὲ ἡγεμόνες, σὲ εὐγενεῖς, σὲ κληρο καὶ σὲ ἀγρότες στὸ χωριό, καὶ τὸ χωρισμὸ σὲ μαστόρους, συντεχνίτες καὶ μαθητευόμενους καὶ ἐπίσης γρήγορα σὲ ἓνα συρφετὸ περιστασιακῶν

έργων στις πόλεις, κανένας σημαντικός καταμερισμός εργασιών δεν παρατηρήθηκε. Στην αγροτική οικονομία αυτός δυσκολεύονταν από την κομματιασμένη καλλιέργεια που πλάι της γεννήθηκε ή μικροβιοτεχνία των ίδιων των αγροτών. Στη βιοτεχνία δεν υπήρχε κανένας καταμερισμός εργασιών στα ίδια τα ξεχωριστά επαγγέλματα, και πολύ μικρός ανάμεσα σε αυτά. Ο καταμερισμός ανάμεσα σε βιομηχανία και εμπόριο υπήρχε ήδη από προηγούμενα στις παλιότερες πόλεις. Στις πιο καινούργιες αναπτύχτηκε μόνον αργότερα, όταν οι πόλεις ήρθαν σε άμοιβαίες σχέσεις.

Η συνένωση μεγαλύτερων εδαφών σε φεουδαρχικά βασίλεια ήταν μια ανάγκη τόσο για τους εύγενείς γαιοκτήμονες όσο και για τις πόλεις. Η οργάνωση της κυρίαρχης τάξης, των εύγενών, είχε έτσι παντού επικεφαλής της ένα μονάρχη.

**

Το γεγονός επομένως είναι ότι καθορισμένα άτομα,* που είναι παραγωγικά δραστήρια κατά έναν καθορισμένο τρόπο, έρχονται σε καθορισμένες κοινωνικές και πολιτικές σχέσεις. Η εμπειρική παρατήρηση** λέει σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση να μας δείξει εμπειρικά, και χωρίς οποιαδήποτε μυθοποίηση και θεωρητικολογία, τη σύνδεση της κοινωνικής και πολιτικής δομής με την παραγωγή. Η κοινωνική δομή και το κράτος εξελίσσονται συνεχώς μέσα από τη διαδικασία της ζωής καθορισμένων ατόμων, αλλά ατόμων όχι όπως θα μπορούσαν να παρουσιάζονται στη φαντασία τους ή στη φαντασία άλλων ατόμων, αλλά όπως πραγματικά είναι, δηλαδή έτσι όπως ενεργούν και παράγουν υλικά, και επομένως όπως δρουν σε καθορισμένα υλικά όρια, προϋποθέσεις και όρους, ανεξάρτητα από τη θέλησή τους.***

Η παραγωγή ιδεών, αντιλήψεων, συνείδησης, συνδέεται στην αρχή άμεσα και στενά με την υλική δραστηριότητα και την υλική επικοινωνία των ανθρώπων, είναι ή γλώσσα της πραγματικής ζωής. Η αντίληψη, ή

* /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο:/ μέσα σε καθορισμένες παραγωγικές σχέσεις.

** /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο:/ που συνδέεται άπλω με πραγματικά δεδομένα.

*** /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο:/ Οι ιδέες που διαμορφώνουν αυτά τα άτομα είναι ιδέες που αφορούν είτε τη σχέση τους με τη φύση, είτε τις άμοιβαίες τους σχέσεις, είτε την ίδια τους τη φύση. Είναι φανερό ότι σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις, αυτές οι ιδέες τους είναι ή συνειδητή έκφραση — πραγματική ή άπατηλη — των πραγματικών τους σχέσεων και δραστηριοτή-

σκέψη, ή πνευματική επικοινωνία των ανθρώπων, εμφανίζονται σ' αυτό ακόμα το στάδιο σαν άμεση απόρροια της υλικής τους συμπεριφοράς. Το ίδιο ισχύει για την πνευματική παραγωγή, όπως εκφράζεται στη γλώσσα της πολιτικής, των νόμων, της ήθικης, της θρησκείας, της μεταφυσικής, κτλ., ενός λαού. Οι άνθρωποι είναι αυτοί που παράγουν τις αντιλήψεις τους, τις ιδέες τους, κτλ.* — αλλά οι πραγματικοί δραστήριοι άνθρωποι, έτσι όπως καθορίζονται από μιά ορισμένη ανάπτυξη των παραγωγικών τους δυνάμεων και της επικοινωνίας που αντιστοιχεί σ' αυτές μέχρι τις πιο πλατιές μορφές της. Η συνείδηση δε μπορεί να είναι ποτέ οτιδήποτε άλλο από συνειδητή ύπαρξη, και ή ύπαρξη των ανθρώπων είναι ή πραγματική διαδικασία της ζωής τους. Αν σε κάθε ιδεολογία οι άνθρωποι και οι περιστάσεις τους παρουσιάζονται το πάνω κάτω, όπως σε ένα σκοτεινό θάλαμο, το φαινόμενο αυτό πηγάζει ακριβώς από την ιστορική διαδικασία της ζωής τους, όπως ακριβώς ή αντιστροφή των αντικειμένων πάνω στον άμφιβληστροειδή πηγάζει από την άμεσα φυσική διαδικασία της ζωής τους.

Έντελως αντίθετα προς τη γερμανική φιλοσοφία που κατεβαίνει από τον ούρανό στη γη, εδώ ανεβαίνουμε από τη γη στον ούρανό. Αυτό σημαίνει ότι δεν ξεκινάμε από το τί λένε, φαντάζονται, αντιλαμβάνονται οι άνθρωποι, ούτε από τους ανθρώπους έτσι όπως άλλοι τους περιγράφουν, τους σκέφτονται, τους φαντάζονται, τους αντιλαμβάνονται, για να φτάσουμε ύστερα στους ανθρώπους με σάρκα και οστά. Ξεκινάμε από τους πραγματικούς, δραστήριους ανθρώπους, και πάνω στη βάση της πραγματικής διαδικασίας της ζωής τους δείχνουμε την ανάπτυξη των ιδεολογικών αντανακλάσεων και απηχήσεων αυτής της διαδικασίας της ζωής. Τα φαντάσματα που σχηματίζονται στο ανθρώπινο μυαλό αποτελούν επίσης, αναγκαστικά, εξιδανικεύσεις της υλικής διαδικασίας της ζωής τους, που μπο-

των, της παραγωγής τους, της επικοινωνίας τους και της κοινωνικής και πολιτικής τους (οργάνωσης) συμπεριφοράς. Η αντίθετη παραδοχή είναι δυνατή μονάχα αν πλάι στο πνεύμα των πραγματικών και υλικών εξελισσομένων ατόμων προϋποθέτει ένα άλλο ξεχωριστό πνεύμα. Αν η συνειδητή έκφραση των πραγματικών σχέσεων αυτών των ατόμων είναι άπατηλη, αν μέσα στη φαντασία τους αναποδογυρίζουν την πραγματικότητα, τότε αυτό με τη σειρά του είναι το αποτέλεσμα του περιορισμένου τους υλικού τρόπου δραστηριότητας και των περιορισμένων κοινωνικών σχέσεων που πηγάζουν απ' αυτόν.

* /Απόσπασμα διαγραμμένο στο χειρόγραφο:/ και μάλιστα οι άνθρωποι έτσι όπως καθορίζονται από τον τρόπο παραγωγής της υλικής τους ζωής, από την υλική τους επικοινωνία και την παραπέρα ανάπτυξη της μέσα στην κοινωνική και πολιτική διάρθρωση.

ρεί νὰ ἐπαληθευτεῖ ἐμπειρικά καὶ συνδέεται μὲ ὕλικές προϋποθέσεις. Ἔτσι, ἡ ἠθική, ἡ θρησκεία, ἡ μεταφυσική, ὅλη ἡ ἄλλη ἰδεολογία καὶ οἱ ἀντίστοιχες μορφές συνείδησης, δὲ διατηροῦν πιά τὴν ὄψη τῆς αὐτονομίας. Δὲν ἔχουν οὔτε ἱστορία οὔτε ἐξέλιξη, ἀλλὰ οἱ ἄνθρωποι ἀναπτύσσοντας τὴν ὕλική τους παραγωγή καὶ τὴν ὕλική τους ἐπικοινωνία, ἀλλάζουν, παράλληλα καὶ τὴν πραγματικὴ τους ὑπαρξη, καθὼς καὶ τὴ σκέψη τους καὶ τὰ προϊόντα τῆς σκέψης τους. Δὲν καθορίζει ἡ συνείδηση τὴ ζωὴ, ἀλλὰ ἡ ζωὴ καθορίζει τὴ συνείδηση. Σύμφωνα μὲ τὴν πρώτη μέθοδο, ἀφετηρία εἶναι ἡ συνείδηση, παρμένη σὰν τὸ ζωντανὸ ἄτομο. Σύμφωνα μὲ τὴ δεύτερη μέθοδο, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν πραγματικὴ ζωὴ, ἀφετηρία εἶναι τὰ ἴδια τὰ πραγματικὰ καὶ ζωντανὰ ἄτομα, καὶ ἡ συνείδηση ἐξετάζεται μονάχα σὰν ἡ δ ι κ ῆ τ ο υ ς συνείδηση.* Αὐτὴ ἡ μέθοδος ἔχει ἐπίσης τὶς προϋποθέσεις της. Ἐκινᾷ ἀπὸ τὶς πραγματικὲς προϋποθέσεις καὶ δὲν τὶς ἐγκαταλείπει οὔτε στιγμή. Οἱ προϋποθέσεις της εἶναι οἱ ἄνθρωποι, ὅχι σὲ οποιαδήποτε φανταστικὴ ἀπομόνωση καὶ ἀκαμψία, ἀλλὰ στὴν πραγματικὴ τους, ἐμπειρικὰ ἀντιληπτὴ διαδικασία ἀνάπτυξης σὲ καθορισμένες συνθήκες. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ θὰ περιγραφεῖ αὐτὴ ἡ διαδικασία ζωῆς, ἡ ἱστορία παύει νὰ εἶναι μιὰ συλλογὴ νεκρῶν γεγονότων, ὅπως τὴ θεωροῦν οἱ ἐμπειριστὲς (ποὺ καὶ οἱ ἴδιοι εἶναι ἐπίσης ἀφηρημένοι), ἢ μιὰ φανταστικὴ δραστηριότητα φανταστικῶν ὑποκειμένων, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς ἰδεαλιστές.

Ἄλλο ἂν σταματᾷ ἡ θεωρία — στὴν πραγματικὴ ζωὴ — ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ πραγματικὴ, θετικὴ ἐπιστήμη: ἡ ἔκθεση τῆς πρακτικῆς δραστηριότητας, τῆς πρακτικῆς διαδικασίας τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων. Τὰ κούφια λόγια γιὰ συνείδηση σταματᾷ, καὶ ἡ πραγματικὴ γνώση πρέπει νὰ πάρει τὴ θέση τους. Ὄταν ἀπεικονίζεται ἡ πραγματικότητα, τότε ἡ φιλοσοφία σὰν ἀνεξάρτητος κλάδος τῆς γνώσης χάνει τὸ μέσο τῆς ὑπαρξῆς της. Στὴν καλύτερη περίπτωση τὴ θέση της μπορεῖ νὰ τὴν πάρει μιὰ συνόψιση τῶν πρὸ γενικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ ἀφαιρέσεων ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν παρατήρηση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν ἀνθρώπων. Ὄταν τὶς δοῦμε ἀποσπασμένες ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἱστορία, οἱ ἀφαιρέσεις αὐτὲς δὲν ἔχουν αὐτὲς καθεαυτὲς οποιαδήποτε ἀξία. Μποροῦν μονάχα νὰ χρησιμεύουν γιὰ νὰ διευκολύνουν τὴν τακτοποίηση τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου, νὰ δείξουν τὴν ἀκολουθία τῶν ξεχωριστῶν του στρωμάτων. Ἀλλὰ αὐτὲς μὲ κανέναν τρόπο δὲν παρέχουν μιὰ συνταγὴ ἢ ἓνα σχῆμα, ὅπως κάνει ἡ φιλοσοφία, γιὰ νὰ τακτοποιήσει τὶς ἐποχὲς τῆς ἱστορίας. Ἀντίθετα, οἱ δυσ-

* /Αρχικὴ διατύπωση στὸ χειρόγραφο/: μονάχα σὰν ἡ συνείδηση τῶν ἀτόμων ποὺ ἔχουν μιὰ πρακτικὴ δραστηριότητα.

κολίες μας ἀρχίζουν μονάχα ὅταν ἀρχίζουμε νὰ παρατηροῦμε καὶ νὰ τακτοποιοῦμε γιὰ τὴν πραγματικὴ τοῦ ἀπεικόνισι τοῦ ἱστορικοῦ μας ὕλικου, εἴτε αὐτὸ ἀφορᾷ περασμένη ἐποχὴ εἴτε τὸ παρόν. Ἡ ἐξάλειψη αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν ἐξαρτεῖται ἀπὸ προϋποθέσεις ποὺ εἶναι τελείως ἀδύνατο νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ, ἀλλὰ ποὺ προκύπτουν μονάχα ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς πραγματικῆς διαδικασίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς δραστηριότητος τῶν ἀτόμων κάθε ἐποχῆς. Θὰ ἐπιλέξουμε ἐδῶ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀφαιρέσεις, ποὺ θὰ τὶς χρησιμοποιοῦμε σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν ἰδεολογία, καὶ θὰ τὶς φωτίσουμε μὲ ἱστορικὰ παραδείγματα.

/ 2 /

Φυσικὰ δὲ θὰ κάνουμε τὸν κόπο* νὰ ἐξηγήσουμε στοὺς σοφοὺς φιλοσόφους μας ὅτι ἡ «ἀπελευθέρωση» τοῦ «ἀνθρώπου» δὲν προχωρεῖ οὔτε βήμα**· ὅταν ἀνάγουμε τὴ φιλοσοφία, τὴ θεολογία, τὴν οὐσία καὶ ὅλο τὸ ἀχρηστο ὕλικὸ σὲ «αὐτοσυνείδηση***» καὶ ὅταν ἐλευθερώνουμε τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν κυριαρχία αὐτῶν τῶν φράσεων**** ποὺ ποτὲ δὲν τὸν κρατοῦσαν ὑπόδουλο*****. Οὔτε πρόκειται νὰ τοὺς ἐξηγήσουμε ὅτι πραγματικὴ ἀπελευθέρωση εἶναι δυνατὴ μονάχα στὸν πραγματικὸ κόσμον καὶ μονάχα μὲ πραγματικὰ μέσα, ὅτι ἡ δουλεία δὲ μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ χωρὶς τὴν ἀτμομηχανὴ καὶ τὶς κλωστικὲς μηχανὲς μιούλ καὶ τζέννου, ὅτι ἡ δουλοπαροικία δὲ μπορεῖ νὰ καταργηθεῖ χωρὶς βελτιωμένη γεωργία, καὶ ὅτι γενικὰ οἱ ἄνθρωποι δὲ μποροῦν νὰ ἀπελευθερωθοῦν ὅσο εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἀποκοτῶν τροφὴ καὶ πιστό, κατοικία καὶ ροῦχα σὲ ὀλοκληρωμένη ποιότητα καὶ ποσότητα. Ἡ ἀπελευθέρωση εἶναι πράξη ἱστορικὴ καὶ ὄχι διανοητικὴ καὶ προκαλεῖται ἀπὸ ἱστορικοὺς ὄρους, ἀπὸ τὴν /ἀνάπτυξη/ τῆς βιομηχανίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς /ἀγροτικῆς/ οἰκονομίας, τῶν ἔθρων ἐπικοινωνίας/. /.../.¹

Στὴ Γερμανία,***** μιὰ χώρα ὅπου ἀσήμαντη μονάχα ἀνάπτυξη

* /Σημείωση τοῦ Μάρξ στὸ περιθώριο:/ Φ ὶ Ὡ Ἐ ρ μ π α χ.

** /Σημείωση τοῦ Μάρξ στὸ περιθώριο:/ Φιλοσοφικὴ ἀπελευθέρωση καὶ πραγματικὴ ἀπελευθέρωση.

*** /Σημείωση τοῦ Μάρξ στὸ περιθώριο:/ Ἄ ν θ ρ ω π ο ς, Ὁ Μ ο ν α δ ι κ ὸ ς Ἄ ν θ ρ ω π ο ς. Τὸ ἄ τ ο μ ο.

**** /Σημείωση τοῦ Μάρξ στὸ περιθώριο:/ Γεωλογικοί, ὑδρογραφικοί, κτλ., ὄροι.

***** /Σημείωση τοῦ Μάρξ στὸ περιθώριο:/ Τὸ ἀνθρώπινο σῶμα. Ἀνάγκες καὶ ἐργασία.

1. Οἱ ἐπόμενες γραμμὲς δὲ μποροῦν νὰ διαβαστοῦν γιὰ τὸ φύλλον χαρτὶ εἶναι πολὺ καταστραμμένο.

***** /Σημείωση τοῦ Μάρξ στὸ περιθώριο:/ Ἡ σπουδαιότητα τῶν φρά-

πραγματοποιείται, αυτές οι διανοητικές εξελίξεις, αυτές οι εξιδανικευμένες και άνωφελές μηδαμινότητες, χρησιμεύουν φυσικά σαν υποκατάστατο για την έλλειψη ιστορικής εξέλιξης, και έχουν ριζώσει και πρέπει να καταπολεμηθούν. Ἐλλά αυτές ο άγώνας έχει τοπική σημασία.*

/Η ΙΣΤΟΡΙΑ/

/.../ στην πραγματικότητα για τον πρακτικό ύλιστή, δηλ. τον κομμουνιστή, το ζήτημα είναι να επαναστατικοποιηθεί τον κόσμο που υπάρχει, να επιτεθεί κατά των πραγμάτων που δρῆκε και να τα αλλάξει. Ὄταν σε όρισμένες περιπτώσεις βρίσκουμε τέτοιες απόψεις στον Φώυερμπαχ, δὲν είναι τίποτε παραπάνω από απομονωμένες εικασίες και που έχουν πολύ λίγη επίδραση πάνω στη γενική του άποψη, ὥστε να μπορούμε ἐδῶ να τα θεωρήσουμε σαν οτιδήποτε άλλο ἐκτός από ἐμδρυα ικανά για ανάπτυξη. Ἡ αντίληψη του Φώυερμπαχ για τον αίσθητό κόσμο περιορίζεται από τη μιὰ μεριά σε ἀπλή θεώρησή του, και από την ἄλλη σε ἀπλό αἶσθημα. Λέει «Ἄνθρωπος» ἀντί για «πραγματικοί ιστορικοί ἄνθρωποι». Ὁ «Ἄνθρωπος» είναι στην πραγματικότητα «ὁ Γερμανός». Στήν πρώτη περίπτωση στή θεώρησῆ του αίσθητοῦ κόσμου, σκοντάφτει πάνω σε πράγματα που ἀντιφάσκουν στή συνείδησή του και τὸ αἶσθημά του, που καταστρέφουν τὴν ἄρμονία που αὐτός έχει προϋποθέσει, τὴν ἄρμονία ὄλων τῶν μερῶν τοῦ αίσθητοῦ κόσμου και ειδικά τοῦ ἀνθρώπου και τῆς φύσης.** Για να εξαλείψει αὐτά τὰ πράγματα, θὰ πρέπει να καταφύγει σε ἕνα διπλό τρόπο ἀντίληψης, ἕνα βέβηλο τρόπο που ἀντιλαμβάνεται μονάχα τὸ «ἄμεσα φανερό», και ἕναν τρόπο ὑψηλότερο, φιλοσοφικό, που ἀντιλαμβάνεται τὴν «ἀληθινή οὐσία» τῶν πραγμάτων. Δὲ βλέπει πῶς ὁ αἰσθητός κόσμος γύρω του δὲν είναι ἕνα πράγμα δεδομένο ἄμεσα ἀπὸ πάντα, που μένει πάντα τὸ ἴδιο, ἄλλὰ τὸ προϊόν τῆς βιομηχανίας και τῆς κατάστασης τῆς κοινωνίας. Και αὐτὸ με τὴν ἔννοια ὅτι είναι ἕνα ιστορικό προϊόν, ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος μιᾶς ὀλόκληρης δια-

σεων στή Γερμανία.

* (Σημ. τοῦ Μάρξ στο περιθ.:) Γλώσσα είναι ἡ γλώσσα τῆς ἀλήθειας.

** N.B. Ἡ ἄδυναμία τοῦ Φώυερμπαχ δὲν είναι ὅτι ὑποτάσσει τὸ ἄμεσα φανερό, τὴν αἰσθητή φαινομενικὴ ἰστορία, στήν αἰσθητή πραγματικότητα που διαπιστώνεται ἀπὸ ἀκριβέστερη ἔρευνα τῶν αἰσθητῶν γεγονότων, ἄλλὰ ὅτι δὲ μπορεί σε τελευταία ἀνάλυση να ἀντιμετωπίσει τὸν αἰσθητό κόσμο παρεκτός κοιτάζοντάς τον με τὰ «μάτια», δηλαδή με τὰ ματογυᾶλια τοῦ φιλόσοφου.

1. Ὑπάρχει κενὸ στο χεῖρόγραφο.

δοχῆς ἀπὸ γενιές, που κάθε μιὰ τους στέκει πάνω στους ὄμους τῆς προηγούμενης, ἀναπτύσσοντας τὴ βιομηχανία τῆς και τὴν ἐπικοινωνία τῆς, μεταβάλλοντας τὸ κοινωνικό τῆς σύστημα σύμφωνα με τις μεταβαλλόμενες ἀνάγκες. Ἐκόμα και τὰ ἀντικείμενα τῆς ἀπλούστερης «αἰσθητῆς βεβαιότητας» τοῦ δίνονται μονάχα μέσο τῆς κοινωνικῆς εξέλιξης, τῆς βιομηχανίας και τῆς ἐμπορικῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ κερασιά, ὅπως σχεδὸν ὄλα τὰ φρούτὸδεντρα μεταφυτεύτηκε, ὅπως ξέρουμε, μονάχα πρὶν λίγες ἑκατονταετηρίδες ἀπὸ τὸ ἐμπόριο στή γεωγραφική μας ζώνη και γι' αὐτὸ μονάχα χάρη σ' αὐτὴ τὴ δρᾶση μιᾶς ὀρισμένης κοινωνίας σε μιὰν ὀρισμένη ἐποχὴ ἔγινε «αἰσθητὴ βεβαιότητα» για τὸν Φώυερμπαχ.

Ἄλλωστε, ὅταν ἀντιλαμβανόμαστε τὰ πράγματα ἔτσι ὅπως πραγματικά είναι και συνέβηκαν, ὀποιοδήποτε βαθύ φιλοσοφικό πρόβλημα, ὅπως θὰ δοῦμε καθαρότερα παρακάτω, ἀναλύεται πολὺ ἀπλά σ' ἕνα ἐμπειρικό γεγονός. Λόγου χάρη, τὸ σπουδαῖο ζήτημα τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴ φύση (ὁ Μπροῦνο φτάνει μέχρι να μιλάει για τις «ἀντιθέσεις στή φύση και στήν ἰστορία», σελ. 110,¹ σάμπως να ἦταν δυὸ ξεχωριστὰ «πράγματα» και να μὴν εἶχε πάντα μπροστά του ὁ ἄνθρωπος μιὰν ἰστορική φύση και μιὰ φυσική ἰστορία) ἀπὸ ὅπου γεννήθηκαν ὄλα τὰ «ἀνεξιχνίαστα ὑψηλὰ ἔργα»² πάνω στήν «ὑπόσταση» και τὴν «αὐτοσυνείδηση», καταρρέει ἀπὸ μόνο του, ὅταν καταλάβουμε ὅτι ἡ περίφημη «ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπου με τὴ φύση» πάντοτε ἔχει ὑπάρξει στή βιομηχανία και ἔχει ὑπάρξει με διαφορετικὲς μορφές σε κάθε ἐποχὴ, ἀνάλογα με τὴ μικρότερη ἢ μεγαλύτερη ἀνάπτυξη τῆς βιομηχανίας, ἀκριβῶς ὅπως και ὁ «ἀγώνας» τοῦ ἀνθρώπου με τὴ φύση, μέχρι τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων του πάνω σε μιὰν ἀντίστοιχη βάση. Βιομηχανία και ἐμπόριο, παραγωγή και ἀνταλλαγή τῶν ἀναγκαίων τῆς ζωῆς, καθορίζουν τὴ διανομή, τὴ δομὴ τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων και καθορίζονται με τὴ σειρά τους ἀπ' αὐτὴν ὡς πρὸς τὸν τρόπο που διεξάγονται. Και ἔτσι συμβαίνει ὥστε στὸ Μάντσεστερ, λόγου χάρη, ὁ Φώυερμπαχ να βλέπει μονάχα ἐργαστᾶσια και μηχανές, ἐκεῖ ὅπου πρὶν ἑκατὸ χρόνια μονάχα κλωστικούς τροχοὺς και ὕφαντικούς ἀργαλειοὺς μπορούσες να βλέπεις, ἢ στήν Καμπάνια τῆς Ρώμης να βρίσκει μονάχα ὀσκοτόπια και ἔλη, ἐκεῖ ὅπου στὸν καιρὸ τοῦ Αὔγουστου δὲ θᾶβρισκε παρὰ τὰ ἀμπέλια και τις βίλλες τῶν Ρωμαίων κεφαλαιοκρατῶν. Ὁ Φώυερμπαχ μιλάει ειδικά για τὴν ἀντίληψη τῆς φυσικῆς

1. Μπροῦνο Μπάουερ: «Χαρακτηριστικά τοῦ Λουδοβίκου Φώυερμπαχ.

2. Παράφραση στίχου ἀπὸ τὸν Φάουστ τοῦ Γκαίτε, (Πρόλογος στὸν οὐρανό).

έπιστήμης. Ἀναφέρει μυστικά πού φανερώνονται μονάχα στο μάτι τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ χημικοῦ: ἀλλά πού θά βρίσκονταν ἡ φυσική ἐπιστήμη χωρίς τή βιομηχανία καί τὸ ἐμπόριο; Ἀκόμα κι αὐτὴ ἡ «καθαρή» φυσική ἐπιστήμη ἀποκτάει τὸ σκοπὸ τῆς καθῶς καί τὸ ὕλικό τῆς μονάχα μέσο τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας, μέσο τῆς αἰσθητῆς δραστηριότητας τῶν ἀνθρώπων. Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα, αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη αἰσθητὴ ἐργασία καί δημιουργία, αὐτὴ ἡ παραγωγή, ἀποτελοῦν σὲ τέτοιον βαθμὸ τῆ βάση ὅλου τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ὅπως ὑπάρχει τώρα, ὥστε ἂν θά σταματοῦσε μονάχα γιὰ ἓνα χρόνο, ὁ Φῶυερμπαχ ὄχι μόνο θά ἔδρισκε μιὰ τεράστια ἀλλαγὴ στο φυσικὸ κόσμον, ἀλλὰ θά ἀνακάλυπτε πολὺ γρήγορα ὅτι ἐξαφανίστηκε ὅλος ὁ κόσμος τῶν ἀνθρώπων καί ἡ ἀντιληπτικὴ του ἱκανότητα, ἂν ὄχι καί ἡ ὑπαρξή του. Βέβαια σὲ ὅλα αὐτὰ διατηρεῖται ἀκέρεια ἡ προτεραιότητα τῆς ἐξωτερικῆς φύσης, καί ὅλα αὐτὰ δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴ στους ἀρχικούς ἀνθρώπους πού δημιουργήθηκαν μὲ *Generatio Aequivoca*.¹ Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ διάκριση ἔχει νόημα μόνο στο βαθμὸ πού ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται διαφορετικὸς ἀπὸ τὴ φύση. Ἄλλωστε, ἡ φύση πού προηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ἡ φύση ὅπου ζεῖ ὁ Φῶυερμπαχ. Αὐτὴ ἡ φύση δὲν ὑπάρχει σήμερα πουθενά (ἐκτὸς ἴσως σὲ λίγα κοραλιογενῆ νησιά τῆς Αὐστραλίας δημιουργημένα πιὸ πρόσφατα) καί γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει καί γιὰ τὸν Φῶυερμπαχ.

Βέβαια ὁ Φῶυερμπαχ ἔχει τὸ μεγάλο πλεονέκτημα σὲ σχέση μὲ τοὺς «καθαροὺς» ὕλιστές, νὰ καταλαβαίνει ὅτι καί ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα «ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων». Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὸν καταλαβαίνει μονάχα σὰν ἓνα «ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων», ὄχι σὰν «αἰσθητὴ δραστηριότητα», ἐπειδὴ παραμένει ἀκόμα στὴν περιοχὴ τῆς θεωρίας καί ἀντιλαμβάνεται τοὺς ἀνθρώπους ὄχι στὴ δεδομένη τους κοινωνικὴ σχέση, ὄχι μ ἔ σ α στους ὑπάρχοντες ὄρους ζωῆς, πού τοὺς ἔκαναν αὐτὸ πού εἶναι, δὲ φτάνει ποτὲ στους πραγματικὰ ὑπαρκτοὺς δραστήριους ἀνθρώπους, ἀλλὰ σταματᾷ στὴν ἀφαίρεση «ἄνθρωπος» καί καταφέρει νὰ ἀναγνωρίσει «τὸν ἀληθινὸ, ἀτομικὸ, σωματικὸ ἄνθρωπο» μονάχα συναισθηματικά. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν ξέρει ἄλλες «ἀνθρώπινες σχέσεις» «ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπο» ἔξω ἀπὸ τὴν ἀγάπη καί τὴ φιλία, ἀλλὰ κι αὐτὲς ἐξιδανικευμένες. Δὲν κάνει κριτικὴ τῶν σημερινῶν ὄρων τῆς ζωῆς. Ἔτσι ποτὲ δὲν τὰ καταφέρει νὰ συλλάβει τὸν αἰσθητὸ κόσμον σὰν τὴ συνολικὴ ζωντανὴ αἰσθητὴ δ ρ α σ τ η ρ ι ὅ τ η τ α τῶν ἀτόμων πού τὸν ἀποτελοῦν. Καί, ἐπομένως, ὅταν, λόγου χάρι, βλέπει ἀντὶ γιὰ ὕγιεις ἀνθρώπους ἓνα

1. Αυτόματη γένεση.

πλῆθος ἀπὸ ἀδανοπαθεῖς, ξεθεωμένους ἀπ' τὴ δουλειά, φθισικούς καί πεινασμένους, ἀναγκάζεται νὰ καταφύγει στὴν «ἀνώτερη ἀντίληψη» καί στὴν ἰδεατὴ «ἀντιστάθμιση μέσα στο εἶδος». Ἔτσι ξανακυλάει τὸν ἰδεαλισμὸ στο σημειο ἀκριβῶς πού ὁ κομμουνιστὴς ὕλιστῆς βλέπει τὴν ἀνάγκη, καί ταυτόχρονα τὴν προϋπόθεση, γιὰ ἓναν μετασχηματισμὸ τόσο τῆς βιομηχανίας ὅσο καί τῆς κοινωνικῆς δομῆς.

Στὸ βαθμὸ πού ὁ Φῶυερμπαχ εἶναι ὕλιστῆς δὲν καταπιάνεται μὲ τὴν ἱστορία, καί στο βαθμὸ πού ἐξετάζει τὴν ἱστορία δὲν εἶναι ὕλιστῆς. Σ' αὐτὸν ὕλισμὸς καί ἱστορία εἶναι τελείως ἀποχωρισμένα, πράγμα πού εἶναι κίβλας φανερό ἀπὸ ὅσα εἴπαμε ὡς τώρα.*

Ἐφόσον ἀσχολοῦμαστε μὲ τοὺς Γερμανοὺς, πού δὲν ἔχουν προϋποθέσεις, πρέπει νὰ ἀρχίσουμε ἀναφέροντας τὴν πρώτη προϋπόθεση κάθε ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καί, ἐπομένως κάθε ἱστορίας, τὴν προϋπόθεση δηλαδή, ὅτι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ζοῦν γιὰ νὰ μποροῦν νὰ «κάνουν ἱστορία».** Ἀλλὰ ἡ ζωὴ ἀπαιτεῖ πρὶν ἀπὸ κάθε τι ἄλλο, φαγητὸ καί πιωτὸ, κατοικία, ροῦχα καί μερικὰ ἄλλα πράγματα. Ἡ πρώτη ἱστορικὴ πράξη εἶναι ἔτσι ἡ παραγωγή τῶν μέσων γιὰ τὴν ἱκανοποίηση αὐτῶν τῶν ἀναγκῶν, ἡ παραγωγή τῆς ἴδιας τῆς ὕλικῆς ζωῆς. Καί πραγματικά, αὐτὴ εἶναι μιὰ ἱστορικὴ πράξη, ἓνας βασικὸς ὄρος κάθε ἱστορίας, πού σήμερα, ὅπως καί χίλια χρόνια πρὶν, πρέπει κάθε μέρα καί κάθε ὥρα νὰ πραγματοποιεῖται ἀπλῶς γιὰ νὰ διατηροῦνται οἱ ἄνθρωποι στὴ ζωὴ. Ἀκόμα κι ὅταν ὁ αἰσθητὸς κόσμος περιορίζεται σ' ἓνα ἐλάχιστο, σ' ἓνα ραβδί, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν Ἅγιο Μπρούνο,¹ προϋποθέτει τὴν πράξη τῆς παραγωγῆς τοῦ ραβδιοῦ. Ἐπομένως σὲ ὅποιαδήποτε ἀντίληψη τῆς ἱστορίας πρέπει κανεὶς πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ παρατηρήσει αὐτὸ τὸ βασικὸ γεγονός σὲ ὅλη τὴ σημασία του καί σὲ ὅλα του τὰ ἐπακόλουθα καί νὰ τοῦ δώσει τὴν ἀφειλόμενη σπουδαιότητα. Εἶναι πολὺ γνωστὸ ὅτι οἱ Γερμανοὶ ποτὲ δὲν ἔκαναν αὐτὸ τὸ πράγμα, καί γι' αὐτὸ ποτὲ δὲν εἶχαν μιὰ γήινη βάση γιὰ ἱστορία καί ἐπομένως δὲν εἶχαν ποτὲ τοὺς ἓναν ἱστορικὸ. Οἱ Γάλλοι καί οἱ Ἄγγλοι, ἀκόμα κι ὅταν ἔχουν καταλάβει τὴ σχέση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος

* /Τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στο χειρόγραφο:/ Ὁ λόγος πού ἐξετάζουμε ἐδῶ τὴν ἱστορία πιὸ λεπτομερειακὰ εἶναι ὅτι οἱ λέξεις «ἱστορία» καί «ἱστορικός» σημαίνουν συνήθως ὅτιδήποτε γιὰ τὸν Γερμανὸ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Λαμπρὸ σχετικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ εἰδικὰ ὁ Ἅγιος Μπρούνο μὲ τὴν «ἀπὸ ἄμβωνος εὐγλωττία» του.

** /Περιθωριακὴ σημείωση τοῦ Μάρξ:/Hegel. Γεωλογικοί, ὑδρογραφικοί, κτλ. ὄροι. Ἀνθρώπινα σώματα. Ἀνάγκες, ἐργασία.

1. Ὑπαινιγμὸς σὲ μιὰ θεωρία τοῦ Μπρούνο Μπάουερ.

μέ τη λεγόμενη ιστορία μονάχα μ' έναν εξαιρετικά μονόπλευρο τρόπο, ιδιαίτερα όσο παρέμεναν μέσα στα δίχτυα της πολιτικής ιδεολογίας, έχουν κάνει ώσπου τις πρώτες προσπάθειες για να δώσουν στο γράψιμο της ιστορίας μιάν υλιστική βάση, γιατί ήταν οι πρώτοι που έγραφαν ιστορίες της ιδιωτικής κοινωνίας, του εμπορίου και της βιομηχανίας.

Το δεύτερο σημείο είναι ότι ή ίδια ή πρώτη ανάγκη που ικανοποιήθηκε, ή πράξη της ικανοποίησής της και το όργανο που αποκτήθηκε απ' αυτή την ικανοποίηση, οδηγεί σε καινούργιες ανάγκες. Και αυτή ή παραγωγή καινούργιων αναγκών είναι ή πρώτη ιστορική πράξη. Έδώ αναγνωρίζουμε τους πνευματικούς προγόνους της μεγάλης ιστορικής σοφίας των Γερμανών που όταν εξαντλούν τα θετικά υλικά και όταν δε μπορούν να σερβίρουν ούτε θεολογικά, ούτε πολιτικά, ούτε φιλολογικά σκουπίδια, βεβαιώνουν ότι αυτό δεν είναι καθόλου ιστορία, αλλά ή «προϊστορική εποχή». Δε μ' ασφαλίζουν όμως για το πώς περνάμε από αυτή τη χωρίς νόημα «προϊστορία» στην καθαυτό ιστορία, παρόλο που απ' την άλλη μεριά στην ιστορική τους θεωρητική άρπάζονται απ' αυτή την «προϊστορία» με ιδιαίτερο ζήλο, επειδή φαντάζονται εκεί τους έαυτούς τους ασφαλείς από επεμβάσεις «ακατέργαστων γεγονότων» και, ταυτόχρονα, γ ι α τ ι εκεί μπορούν να αφήνουν τελείως αδέσμευτη τη θεωρητική τους παράρρηση και να γεννούν και να καταρρίπτουν υποθέσεις κατά χιλιάδες.

Το τρίτο περιστατικό που μπαίνει εύθως έξ αρχής στην ιστορική εξέλιξη είναι ότι οι άνθρωποι που καθημερινά ξαναφτιάχνουν τη ζωή τους, αρχίζουν να φτιάχνουν άλλους ανθρώπους, να αναπαράγουν το είδος τους. Πρόκειται για τη σχέση άνδρα και γυναίκας, γονιών και παιδιών, για την ο ι κ ο γ ε ν ε ι α. Η οικογένεια που είναι στην αρχή ή μόνη κοινωνική σχέση, γίνεται αργότερα, όταν οι αυξανόμενες ανάγκες δημιουργούν νέες κοινωνικές σχέσεις και ο αυξανόμενος πληθυσμός νέες ανάγκες, μιá δευτερεύουσα σχέση (με εξαίρεση τη Γερμανία), και πρέπει τότε να χειριστούμε και να αναπτύξουμε αυτό το θέμα σύμφωνα με τα υπάρχοντα εμπειρικά δ ε δ ο μ ε ν α, όχι σύμφωνα με την «έννοια της οικογένειας», όπως συνηθίζεται στη Γερμανία. Αυτές τις τρεις πλευρές κοινωνικής δραστηριότητας δεν πρέπει βέβαια να τις πάρουμε σαν τρία διαφορετικά στάδια, αλλά ακριβώς σαν τρεις άπλωσ πλευρές, ή, για να το κάνουμε καθαρό στους Γερμανούς, τρεις «στιγμές», που έχουν υπάρξει ταυτόχρονα από την αρχή της ιστορίας και από την εποχή των πρώτων ανθρώπων, και που επιβεβαιώνουν την υπαρξή τους στην ιστορία ακόμα και σήμερα.

Η παραγωγή της ζωής, τόσο του καθενός μέσα στην εργασία όσο

και καινούργιας ζωής μέσω της γέννησης απογόνων, εμφανίζεται τώρα σαν μιá διπλή σχέση: από τη μιá μεριά σαν φυσική και από την άλλη σαν κοινωνική σχέση. Λέγοντας κοινωνική έννοιαμε τη συνεργασία πολλών ατόμων, άσχετο κάτω από ποιές συνθήκες, με ποιό τρόπο και για ποιό σκοπό. Από δω προκύπτει ότι ένας καθορισμένος τρόπος παραγωγής, ή βιομηχανικό στάδιο, συνδυάζεται πάντα μ' έναν καθορισμένο τρόπο συνεργασίας, ή κοινωνικό στάδιο, και αυτός ο τρόπος συνεργασίας είναι ο ίδιος μιá «παραγωγική δύναμη». Προκύπτει επίσης ότι ή μάζα των παραγωγικών δυνάμεων που είναι προσιτές στον άνθρωπο καθορίζει τη φύση της κοινωνίας, άρα, ότι την «ιστορία της ανθρωπότητας» πρέπει πάντοτε να τη μελετάμε και να την έπεξεργαζόμαστε σε σχέση με την ιστορία της βιομηχανίας και της ανταλλαγής. Αλλά είναι επίσης καθαρό ότι στη Γερμανία είναι αδύνατο να γράψει κανείς αυτό το είδος ιστορίας, γιατί οι Γερμανοί στερούνται όχι μόνο την ικανότητα κατανόησης και τα υλικά, αλλά επίσης τη «σιγουριά των αισθήσεών» τους, γιατί πέρα απ' το Ρήγο δε μπορείς να έχεις καμμιá εμπειρία αυτών των πραγμάτων, μιá και ή ιστορία έχει σταματήσει εκεί. Έτσι είναι ολοφάνερο εύθως έξ αρχής ότι υπάρχει μιá υλιστική σύνδεση των ανθρώπων ανάμεσά τους, που καθορίζεται από τις ανάγκες τους και τον τρόπο παραγωγής τους, και που είναι εξίσου παλιά όσο και οι ίδιοι οι άνθρωποι. Αυτή ή σύνδεση παίρνει πάντα καινούργιες μορφές, κι έτσι παρουσιάζει μιάν «ιστορία» ανεξάρτητα από την υπαρξή οποιασδήποτε πολιτικού ή θρησκευτικού παραλογισμού, που επιπρόσθετα θα συγκρατούσε μαζί τους ανθρώπους.

Μονάχα τώρα, αφού έχουμε πιá εξετάσει τέσσερες στιγμές, τέσσερες πλευρές των αρχικών ιστορικών σχέσεων, βρίσκουμε επίσης ότι ο άνθρωπος διαθέτει «συνείδηση».* Αλλά ακόμα και σ' αυτή την περίπτωση, όχι έξ αρχής σαν «καθαρή» συνείδηση. Εύθως έξ αρχής το πνεύμα το βαραίνει ή κατάρρα ότι είναι «φορτωμένο» με ύλη, που έδω κάνει την εμφάνισή της με τη μορφή ταραγμένων στρωμάτων άέρα, ήχων, με δυό λόγια, με τη μορφή όμιλιας. Η όμιλία είναι τόσο παλιά όσο και ή συνείδηση, ή όμιλία είναι επίσης πρακτική συνείδηση που υπάρχει επίσης για άλλους ανθρώ-

* /Σημείωση του Μορε στο περιθώριο:/ Οι άνθρωποι έχουν ιστορία γιατί πρέπει να π α ρ ά γ ο υ ν τη ζωή τους και γιατί πρέπει επιπλέον να την ιαράγουν μ' έναν κ α θ ο ρ ι σ μ ε ν ο τρόπο: αυτός προσδιορίζεται από τη φυσική τους όργάνωση. Η συνείδησή τους καθορίζεται με τον ίδιο ακριβώς ρόπο.

** /Οι παρακάτω λέξεις είναι διαγραμμαμένες στο χειρόγραφο:/ Η σχέση σου προς το περιβάλλον μου είναι ή συνείδησή μου.

πους, και γι' αυτό το λόγο υπάρχει πραγματικά και για μένα μονάχα προσωπικά. Η όμιλία όπως και η συνείδηση, πηγάζει μονάχα από την ανάγκη, την αναγκαιότητα, της επικοινωνίας με άλλους ανθρώπους.** Όταν υπάρχει μια σχέση, υπάρχει για μένα: το ζώο «δεν έρχεται σε σχέση» με σεις, με σ' ε ι σ, με σ' τιδήποτε, δεν έρχεται απολύτως σε καμιά σχέση. Για το ζώο, η σχέση του με άλλους δεν υπάρχει σε σχέση. Η συνείδηση, επομένως, είναι εθώς έξ' αρχής ένα κοινωνικό προϊόν, και παραμένει τέτοιο όσο υπάρχουν γενικά άνθρωποι. Η συνείδηση βέβαια, είναι αρχικά απλώς συνείδηση που αφορά το ε μ ε σ ο αισθητό περιβάλλον και συνείδηση της περιορισμένης σύνδεσης με άλλα πρόσωπα και πράγματα έξω από το άτομο που αποκτάει βαθμιαία αυτοσυνείδηση. Ταυτόχρονα είναι συνείδηση της φύσης, που πρώτα εμφανίζεται στους ανθρώπους σε μια τελείως ξένη, παντοδύναμη και απρόσβλητη δύναμη, που μ' αυτήν οι σχέσεις των ανθρώπων είναι καθαρά ζωικές και που τους επιβάλλεται όπως και στα ζώα. Είναι έτσι μια καθαρή ζωική συνείδηση της φύσης (θρησκεία της φύσης).

Βλέπουμε εδώ άμεσα ότι αυτή η θρησκεία της φύσης ή αυτή η ειδική σχέση των ανθρώπων προς τη φύση, καθορίζεται από τη μορφή της κοινωνίας και το αντίστροφο. Έδώ, όπως παντού άλλου, η ταυτότητα φύσης και ανθρώπου εμφανίζεται επίσης με τέτοιο τρόπο, ώστε η περιορισμένη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι στη φύση καθορίζει την περιορισμένη τους σχέση του ενός με τον άλλον, και η περιορισμένη τους σχέση του ενός με τον άλλον καθορίζει την περιορισμένη σχέση των ανθρώπων προς τη φύση, επειδή ακριβώς η φύση έχει ελάχιστα αλλάξει από την ιστορία.¹ Και, απ' την άλλη μεριά, η συνείδηση του ανθρώπου για την ανάγκη να συνδέεται με τα άτομα γύρω του είναι η αρχή της συνείδησης ότι ζει μέσα σε κοινωνία γενικά. Αυτή η αρχή είναι τόσο ζωική όσο και η ίδια η κοινωνική ζωή σ' αυτό το στάδιο. Είναι απλώς συνείδηση κοπαδιού, και εδώ ο άνθρωπος ξεχωρίζει από το πρόβατο μονάχα από το γεγονός ότι σ' αυτόν η συνείδηση παίρνει τη θέση του ένστικτου, ή ότι το ένστικτό του είναι συνειδητό ένστικτο. Αυτή η συνείδηση προβάτου ή φυλετική συνείδηση εξελίσσεται και αναπτύσσεται με την αύξηση της παραγωγικότητας, την αύξηση των αναγκών και, πράγμα βασικό και για τα δυο προηγούμενα, με την αύξηση του πληθυσμού. Έτσι αναπτύσσεται ο καταμερισμός

1. Το απόσπασμα από το «Βλέπουμε εδώ άμεσα ότι αυτή η θρησκεία της φύσης...» έως το «...έχει ελάχιστα αλλάξει από την ιστορία» είναι γραμμένο στη δεξιά στήλη του χειρόγραφου του Μάρξ.

της εργασίας, που αρχικά δεν ήταν τίποτε άλλο από καταμερισμός της εργασίας στη σεξουαλική πράξη, και ύστερα, εκείνος ο καταμερισμός εργασίας που αναπτύσσεται αυθόρμητα ή «φυσικά» έξ' ατίας φυσικής προδιάθεσης (π.χ. σωματική δύναμη), αναγκών, τυχαίων γεγονότων, κτλ. κτλ.* Ο καταμερισμός της εργασίας γίνεται πραγματικά τέτοιος μονάχα από τη στιγμή που εμφανίζεται ένας καταμερισμός υλικής και πνευματικής εργασίας**. Από τη στιγμή αυτή και πέρα η συνείδηση μ π ο ρ ε ι πραγματικά να φαντάζεται ότι είναι κάτι διαφορετικό από τη συνείδηση της υπάρχουσας πρακτικής, ότι π ρ α γ μ α τ ι κ ά αντιπροσωπεύει κάτι, χωρίς να αντιπροσωπεύει κάτι πραγματικό. Από δω και πέρα η συνείδηση βρίσκει σε θέση να χειραφετήσει τον εαυτό της από τον κόσμο και να προχωρήσει στη διαμόρφωση της «καθαρής» θεωρίας, της θεολογίας, της φιλοσοφίας, της ήθικης κλπ. Άλλα κι όταν ακόμη αυτή η θεωρία, ή θεολογία, ή φιλοσοφία, ή ήθικη, κλπ., έρχεται σε αντίθεση με τις υπάρχουσες σχέσεις, αυτό μπορεί να συμβεί μονάχα επειδή οι υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις έχουν έρθει σε αντίθεση με τις υπάρχουσες παραγωγικές δυνάμεις. Επιπλέον σε μια ορισμένη εθνική σφαίρα μπορεί επίσης αυτό να συμβεί, επειδή στην περίπτωση αυτή η αντίφαση εμφανίζεται όχι στην εθνική περιοχή, αλλά ανάμεσα σ' αυτή την εθνική συνείδηση και την πρακτική άλλων εθνών,*** δηλαδή ανάμεσα στην εθνική και τη γενική συνείδηση ενός έθνους (όπως το βλέπουμε τώρα στη Γερμανία). Και τότε για το έθνος αυτό, επειδή επιφανειακά αυτή η αντίφαση παρουσιάζεται μονάχα σαν αντίφαση στην εθνική συνείδηση, ο αγώνας μοιάζει να περιορίζεται σ' αυτή την εθνική κοπριά, επειδή ακριβώς αυτό το έθνος είναι ή σαπίλα καθεαυτή.

Επιπλέον είναι τελείως αδιάφορο τί επιχειρεί να κάνει η συνείδηση για λογαριασμό της: από όλη αυτή την κοπριά θγάζουμε μονάχα το συμπέρασμα ότι αυτές οι τρεις στιγμές, οι παραγωγικές δυνάμεις, ή κοινωνική κατάσταση, και η συνείδηση μπορούν και πρέπει να έρθουν σε αντίθεση ανάμεσά τους, επειδή ο κ α τ α μ ε ρ ι σ μ ό ς τ η ς π α ρ α γ ω γ ή ς συνεπάγεται τη δυνατότητα, ή μάλλον το γεγονός, ότι η πνευματι-

* /Σημείωση του Μάρξ στο περιθώριο, αλλά διαγραμμένη:/ Οι άνθρωποι αναπτύσσουν τη συνείδησή τους στα πλαίσια της πραγματικής ιστορικής εξέλιξης.

** /Σημείωση του Μάρξ στο περιθώριο:/ Η πρώτη μορφή ιδεολόγων, οι π α π ά δ ε ς, συμπεφτε.

*** /Σημείωση του Μάρξ στο περιθώριο:/ Θ ρ η σ κ ε ι α. Οι Γερμανοί και η ιδεολογία σαν τέτοια.

κή και υλική δραστηριότητα —άπολαυή και εργασία, παραγωγή και κατανάλωση— μοιράζονται σε διαφορετικά άτομα, και ότι η μόνη δυνατότητα να μην έρθουν σε αντίφαση βρίσκεται με τη σειρά της στην κατάργηση του καταμερισμού της εργασίας. Είναι αυτονόητο εξ άλλου ότι «φαντάσματα», «δεσμά», «άνωτερη ουσία», «έννοια», «δισταγμοί», είναι άπλως ή ιδεαλιστική, πνευματική έκφραση, ή αντίληψη επιφανειακά του απομονωμένου ατόμου, ή αντίληψη πολύ εμπειρικών δεσμών και περιορισμών, που μέσα τους κινούνται ο τρόπος παραγωγής της ζωής και η μορφή επικοινωνίας που συνδέεται μ' αυτή.* Μαζί με τον καταμερισμό εργασίας, που μ' αυτόν είναι σύμφυτες όλες αυτές οι αντιθέσεις, και που με τη σειρά του βασίζεται πάνω στο φυσικό καταμερισμό της εργασίας στην οικογένεια και στο χωρισμό της κοινωνίας σε ξεχωριστές οικογένειες που έρχονται σε αντίθεση ανάμεσά τους, προκύπτει ταυτόχρονα ή διαδοχικά, και στην πραγματικότητα ή άνω ή κάτω διανομή, ποσοτική και ποιοτική της εργασίας και των προϊόντων της. Προκύπτει επομένως ιδιοκτησία, που ο πυρήνας της, ή πρώτη της μορφή βρίσκεται στην οικογένεια, όπου γυναίκα και παιδιά είναι οι δούλοι του άντρα. Αυτή ή λανθάνουσα δουλεία στην οικογένεια, αν και πολύ στοιχειώδης ακόμη, είναι η πρώτη ιδιοκτησία, αλλά ακόμη και σ' αυτό το πρώιμο στάδιο αντιστοιχεί απόλυτα στον όρισμό των σύγχρονων οικονομολόγων, που την αποκαλούν εξουσία διάθεσης της εργατικής δύναμης άλλων. Καταμερισμός της εργασίας και ατομική ιδιοκτησία είναι εξ άλλου ταυτόσημες εκφράσεις: στη μιά το ίδιο πράγμα θεβαιώνεται σε σχέση με τη δραστηριότητα, ενώ στην άλλη θεβαιώνεται σε σχέση με το προϊόν αυτής της δραστηριότητας.

Επιπλέον, ο καταμερισμός της εργασίας συνεπάγεται την αντίθεση ανάμεσα στα συμφέροντα του ξεχωριστού ατόμου ή της ξεχωριστής οικογένειας και στο συλλογικό συμφέρον όλων των ατόμων που έχουν επικοινωνία ανάμεσά τους. Και πραγματικά, αυτό το συλλογικό συμφέρον δεν υπάρχει άπλως στη φαντασία, σαν το «γενικό συμφέρον», αλλά πριν απ' όλα στην πραγματικότητα, σαν αμοιβαία αλληλεξάρτηση των ατόμων, που ανάμεσά τους είναι καταμερισμένη ή εργασία.

Και μέσα απ' αυτή την ίδια την αντίθεση ανάμεσα στα συμφέροντα του ατόμου και στα συμφέροντα της κοινωνίας, ή τελευταία παίρνει μιαν

* /Απόσπασμα διαγραμμαμένο στο χειρόγραφο:/ Αυτή η ιδεαλιστική έκφραση των οικονομικών περιορισμών που υπάρχουν, δεν είναι μόνον καθαρά θεωρητική, αλλά υπάρχει και στην πρακτική συνείδηση. Αυτό σημαίνει ότι η συνείδηση που χειραφετείται και έρχεται σε αντίθεση με τον τρόπο παραγωγής δε συγκρτέι μονάχα θρησκείες και φιλοσοφίες, αλλά επίσης και κράτη.

ανεξάρτητη μορφή σαν κράτος, αποχωρισμένο από τα πραγματικά συμφέροντα του ατόμου και του συνόλου, και ταυτόχρονα σά μιά φανταστική άπατηλή κοινότητα, που πάντοτε όμως βασίζεται πάνω στους πραγματικούς δεσμούς που υπάρχουν σε κάθε οικογενειακό και φυλετικό σύνολο — όπως είναι οι δεσμοί σάρκας και αίματος, γλώσσας, καταμερισμός της εργασίας σε μεγαλύτερη κλίμακα, και άλλων συμφερόντων, όπως θα το αναπτύξουμε αργότερα, ο δεσμός που βασίζεται πάνω στις τάξεις που ήδη έχουν προσδιοριστεί από τον καταμερισμό της εργασίας, που ξεχωρίζουν σε κάθε τέτοια μάζα ανθρώπων, και που μιά απ' αυτές κυριαρχεί πάνω σ' όλες τις άλλες. Από δω προκύπτει πως όλοι οι άγωνες στο κράτος, ο άγωνας ανάμεσα στη δημοκρατία, την αριστοκρατία, και τη μοναρχία, ο άγωνας για το εκλογικό δικαίωμα, κτλ. κτλ., είναι άπλως οι άπατηλές μορφές που κάτω απ' αυτές διεξάγονται οι πραγματικοί άγωνες των διαφόρων τάξεων ανάμεσά τους (για όλα αυτά οι γερμανοί θεωρητικοί δεν έχουν ούτε την ελάχιστη ιδέα, αν και υπάρχει στη διάθεσή τους μιά επαρκής εισαγωγή πάνω στο θέμα στα «Γαλλογερμανικά Χρονικά»¹ και στην «Αγία Οικογένεια»²).

Επιπλέον, προκύπτει ότι κάθε τάξη που αγωνίζεται για την κυριαρχία, ακόμα κι αν η κυριαρχία της, όπως συμβαίνει με το προλεταριάτο, απαιτεί την κατάργηση της παλιής μορφής της κοινωνίας στο σύνολό της και της ίδιας της κυριαρχίας, πρέπει πρώτα να κατακτήσει για τον εαυτό της την πολιτική εξουσία με σκοπό να παρουσιάσει με τη σειρά της τα συμφέροντά της σαν το γενικό συμφέρον, πράγμα που είναι αναγκασμένη να το κάνει τον πρώτο καιρό. Έπειδή ακριβώς τα άτομα επιζητούν μονάχα το ιδιωτικό τους συμφέρον, που γι' αυτά δε συμπέφτει με το συλλογικό τους συμφέρον (στην πραγματικότητα το γενικό συμφέρον είναι η φανταστική μορφή της συλλογικής ζωής), το τελευταίο θα επιβληθεί σ' αυτούς σαν ένα συμφέρον «ξένο» προς αυτούς, και «ανεξάρτητο» απ' αυτούς, που είναι με τη σειρά του ιδιαίτερο, ιδιόμορφο «γενικό» συμφέρον,

1. «Γαλλογερμανικά Χρονικά»: Έπιθεώρηση που εκδόθηκε μόνο μιά φορά στο Παρίσι από τον Μάρξ και τον Ρούγκε το 1844. Περιείχε 2 άρθρα του Μάρξ: «Για το Έβραϊκό Ζήτημα» και «Συμβολή στην κριτική της Φιλοσοφίας του Δικαίου του Χέγκελ». Έπίσης ένα μακρό άρθρο του Έγκελς: «Σχέδιο μιάς κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας». Η έκδοση σταμάτησε λόγω διαφωνιών με τον Ρούγκε.

2. Έργο του Μάρξ και Έγκελς που εκδόθηκε το 1845. Ο πλήρης τίτλος είναι: «Η Αγία Οικογένεια, ή Κριτική της κριτικής Κριτικής. Έναντίον των Μπρούνο Μπάουερ και Σία».

ή πρέπει αυτοί οι ίδιοι να κινούνται μέσα σ' αυτή την άσυμφωνία, όπως συμβαίνει στη δημοκρατία. Από την άλλη μεριά επίσης, ο π ρ α κ τ ι κ ό ς ά γ ώ ν α ς αυτών των ιδιαίτερων συμφερόντων, που διαρκώς συγκρούονται π ρ α γ μ α τ ι κ ά με τα συλλογικά και τα φανταστικά συλλογικά συμφέροντα, κάνει αναγκαία την π ρ α κ τ ι κ ή παρέμβαση και τον έλεγχο από μέρους του φανταστικού «γενικού» συμφέροντος που έχει τη μορφή του κράτους. Και τελικά, ο καταμερισμός τής εργασίας μās προφέρει το πρώτο παράδειγμα για τὸ ὅτι, ὅσο παραμένει ὁ ἄνθρωπος σὲ φυσική κοινωνία, δηλαδή ὅσο ὑπάρχει σχίσμα ἀνάμεσα στὸ ἰδιωτικὸ καὶ τὸ κοινὸ συμφέρον, ὅσο λοιπὸν ἡ δραστηριότητα δὲν καταμερίζεται ἑθελοντικὰ ἀλλὰ φυσικά, ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου γίνεται μιὰ ξένη δύναμη πού τοῦ ἀντιπαρτίθεται, πού τὸν ὑποδουλώνει, ἀντὶ νὰ ἐλέγχεται ἀπ' αὐτόν. Γιατὶ ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἐμφανίζεται ὁ καταμερισμός τής εργασίας, κάθε ἄνθρωπος ἔχει μιὰν ἰδιαίτερη, ἀποκλειστική σφαῖρα δραστηριότητας, πού τοῦ ἐπιβάλλεται ἀναγκαστικά καὶ πού δὲ μπορεῖ νὰ τῆς ξεφύγει. Εἶναι κυνηγός, ψαράς, βοσκός, ἢ κριτικός καὶ πρέπει νὰ παραμείνει τέτιος, ἀν δὲ θέλει νὰ χάσει τὰ μέσα τῆς ὑπαρξῆς του, ἐνῶ στὴν κομμουνιστικὴ κοινωνία, ὅπου κανένας δὲν ἔχει ἀποκλειστικὴ σφαῖρα δραστηριότητας, ἀλλὰ καθένας μπορεῖ νὰ τελειοποιηθεῖ σὲ ὁποιοδήποτε κλάδο θέλει, ἡ κοινωνία ρυθμίζει τὴ γενικὴ παραγωγή κι ἔτσι κάνει δυνατὸ γιὰ μένα νὰ κάνω ἕνα πράγμα σήμερα κι ἄλλο αὔριο, νὰ κυνηγῶ τὸ πρωί, νὰ ψαρεύω τὸ ἀπόγευμα, νὰ φροντίζω τὰ ζῶα τὸ θράδυ, νὰ κάνω κριτικὴ μετὰ τὸ δείπνο, ὅπως ἀκριβῶς μοῦ ἀρέσει, χωρὶς ποτὲ νὰ γίνομαι κυνηγός, ψαράς, βοσκός ἢ κριτικός. Αὐτὸς ὁ καθορισμός τῆς κοινωνικῆς δραστηριότητας, αὐτὴ ἡ σταθεροποίηση αὐτοῦ πού ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὸ κάνουμε μιὰν ἀντικειμενικὴ δύναμη πάνω ἀπὸ μās, πού ἀναπτύσσεται καὶ ξεφεύγει ἀπὸ τὸν ἔλεγχό μας, ματαιώνοντας τὶς προσδοκίες μας, καὶ ἐκμηδενίζοντας τοὺς ὑπολογισμούς μας, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς κύριες στιγμὲς στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη μέχρι τώρα.

Ἡ κοινωνικὴ δύναμη, δηλαδή ἡ πολλαπλασιασμένη παραγωγικὴ δύναμη, πού γεννιέται ἀπὸ τὴ συνεργασία διαφόρων ἀτόμων, ὅπως αὐτὴ καθορίζεται ἀπὸ τὸν καταμερισμὸ τῆς εργασίας, παρουσιάζεται σ' αὐτὰ τὰ ἄτομα, μιὰ πού ἡ συνεργασία τους δὲν εἶναι ἑθελοντικὴ ἀλλὰ ἔχει προκύψει φυσικά, ὄχι σὰν ἡ δική τους ἐνωμένη δύναμη, ἀλλὰ σὰ μιὰ ξένη δύναμη πού ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτὰ, πού ἀγνοοῦν τὴν προέλευσή της καὶ τὸ σκοπὸ της, πού ἐπομένως δὲ μποροῦν νὰ τὴν ἐλέγχουν, πού ἀντίθετα περνάει ἀπὸ μιὰν ἰδιόμορφη σειρὰ φάσεων καὶ σταδίων τόσο ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ

θέληση καὶ τὴν πορεία τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ διευθύνει στὴν πραγματικότητα αὐτὴ τὴ θέληση καὶ τὴν πορεία τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτὴ ἡ «ἀ λ λ ο τ ρ ί ω σ η» (γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε ἕναν ὄρο πού θὰ εἶναι κατανοητὸς στοὺς φιλόσοφους), μπορεῖ βέβαια νὰ καταργηθεῖ μονάχα ἀν εἶναι δεδομένες δυὸ πρακτικὲς προϋποθέσεις. Γιὰ νὰ γίνεῖ αὐτὴ μιὰ «ἀφόρητη» δύναμη, δηλαδή μιὰ δύναμη πού νὰ ἐπαναστατήσουν ἐναντίον της οἱ ἄνθρωποι, πρέπει ἀναγκαστικά νὰ ἔχει κάνει τὴ μεγάλη μάζα τῆς ἀνθρωπότητας «χωρὶς ἰδιοκτησία», καὶ νὰ βρίσκεται ἡ μεγάλη αὐτὴ μάζα σὲ ἀντίφαση μὲ ἕναν κόσμο πλούτου καὶ πολιτισμοῦ, πού ὑπάρχει πραγματικά. Καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ ὄροι προϋποθέτουν μιὰ μεγάλη αὐξηση τῆς παραγωγικῆς δύναμης, ἕναν ὑψηλὸ βαθμὸ ἀνάπτυξης της. Καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων (πού ἡ ἴδια συνεπάγεται τὴν πραγματικὴ ἐμπειρικὴ ὑπαρξὴ τῶν ἀνθρώπων στὸ ἐπίπεδο τῆς π α γ κ ὄ σ μ ι α ς ἱ σ τ ο ρ ί α ς, καὶ ὄχι σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο), εἶναι μιὰ ἀπόλυτα ἀναγκαία πραγματικὴ προϋπόθεση, γιατί χωρὶς αὐτὴν ἡ σ τ ῆ ρ ῆ σ η θὰ γινόταν ἀπλῶς γενικὴ, καὶ μὲ τὴ φ τ ὴ χ ε ι α θὰ ξανάρχιζε ὁ ἀγώνας γιὰ τὰ ἀναγκαῖα καὶ θὰ ἀναπαράγονταν ἀναγκαστικά ὅλες οἱ παλιὲς βρωμιές. Καὶ εἶναι ἐπιπλέον ἀναγκαία προϋπόθεση, ἐπειδὴ μονάχα μ' αὐτὴ τὴν καθολικὴ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἐγκαθιδρύεται μιὰ π α γ κ ὄ σ μ ι α ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, πού παράγει σ' ὅλα τὰ ἔθνη ταυτόχρονα τὸ φαινόμενο τῆς μάζας «χωρὶς ἰδιοκτησία» (παγκόσμιος συναγωνισμός), κάνει κάθε ἔθνος νὰ ἐξαρτιέται ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις τῶν ἄλλων, καὶ τελικὰ ἔχει θάλει τὰ π α γ κ ὄ σ μ ι α - ἱ σ τ ο ρ ι κ ά, μὲ ἐμπειρικὸ τρόπο παγκόσμια, ἄτομα στὴ θέση τῶν τοπικῶν ἀτόμων. Δίχως αὐτό, 1) ὁ κομμουνισμὸς δὲ θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρξει παρὰ μόνο σὰν ἕνα τοπικὸ γεγονός, 2) οἱ ἴδιες οἱ δ υ ν ά μ ε ι ς ἐπικοινωνίας δὲ θὰ μπορούσαν νὰ ἀναπτυχτοῦν σὰν π α γ κ ὄ σ μ ι ε ς, ἐπομένως σὰν ἀφόρητες δυνάμεις: θὰ παραμένανε τοπικὲς «περιστάσεις» περιτριγυρισμένες ἀπὸ δεισιδαιμονία, καὶ 3) κάθε ἐπέκταση τῆς ἐπικοινωνίας θὰ καταργοῦσε τὸν τοπικὸ κομμουνισμὸ. Ἐμπειρικά, ὁ κομμουνισμὸς εἶναι δυνατὸς μονάχα σὰν πράξη τῶν κυρίαρχων λαῶν μ ο ν ο μ ι ᾶ ς καὶ ταυτόχρονα, πράγμα πού προϋποθέτει τὴν παγκόσμια ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ τὴν παγκόσμια ἐπικοινωνία πού συνδέεται μὲ τὸν κομμουνισμὸ.

Ὁ κομμουνισμὸς δὲν εἶναι γιὰ μās μιὰ κ α τ ά σ τ α σ η π ρ α γ μ ά τ ω ν πού πρέπει νὰ ἐγκαθιδρυθεῖ, ἕνα ἰ δ ε ῶ δ ε ς πού σ' αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ προσαρμοστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὀνομάζουμε κομμουνισμὸ τὴν π ρ α γ μ α τ ι κ ῆ κίνηση πού καταργεῖ τὴ σημερινὴ κατά-

σταση πραγμάτων. Οί ὄροι αὐτῆς τῆς κίνησης προκύπτουν ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις πού τώρα ὑπάρχουν. Ἐπιπλέον, ἡ μάζα τῶν ἐργατῶν πού εἶναι μόνον ἐργάτες — μαζική ἐργατική δύναμη ἀποκομμένη ἀπὸ τὸ κεφάλαιο ἢ ἀπὸ κάθε εἶδος ἱκανοποίησης ἔστω καὶ περιορισμένης — προϋποθέτει τὴν παγκόσμια ἀγορά ὅπως ἐπίσης τὴν προϋποθέτει καὶ ἡ ἀπώλεια, ἡ ὄχι πρόσκαιρη, αὐτῆς τῆς ἐργασίας, σὰ σίγουρης πηγῆς ζωῆς, ἀπώλεια πού προκύπτει ἀπὸ τὸ συναγωνισμό. Τὸ προλεταριάτο μπορεῖ ἔτσι νὰ ὑπάρξει μονάχα παγκόσμια — ἱστορικά, ὅπως καὶ ὁ κομμουνισμός, ἡ δραστηριότητά τοῦ προλεταριάτου, μπορεῖ νὰ ἔχει μονάχα μιὰ «παγκόσμια - ἱστορική» ὑπαρξη. Πρόκειται γιὰ παγκόσμια - ἱστορική ὑπαρξη ἀτόμων, δηλαδή ὑπαρξη ἀτόμων πού συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν παγκόσμια ἱστορία.

Πῶς ἀλλιῶς θὰ μπορούσε, λόγου χάρη, ἡ ἰδιοκτησία νὰ ἔχει μιὰν ὀποιαδήποτε ἱστορία, νὰ ἔχει πάρει διαφορετικὲς μορφές; Πῶς θὰ μπορούσε ἡ γαιοκτησία, π.χ., σύμφωνα μὲ τὶς διαφορετικὲς δεδομένες προϋποθέσεις, νὰ ἔχει περάσει στὴ Γαλλία ἀπὸ τὸ κομμάτιασμα στὴ συγκέντρωση στὰ χέρια λίγων, καὶ στὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὴ συγκέντρωση στὰ χέρια λίγων στὸ κομμάτιασμα, ὅπως συμβαίνει πραγματικά σήμερα; Ἡ πῶς συμβαίνει ὥστε τὸ ἐμπόριο, πού τελικά δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀνταλλαγὴ προϊόντων τῶν διαφόρων ἀτόμων καὶ χωρῶν, νὰ κυβερνάει ὀλόκληρο τὸν κόσμο μέσο τῆς σχέσης προσφορᾶς καὶ ζήτησης — μιᾶς σχέσης πού ὅπως λέει ἓνας ἄγγλος οικονομολόγος πετάει πάνω ἀπὸ τὴ γῆ σὰν τὴ μοίρα τῶν ἀρχαίων, καὶ πού μὲ ἀόρατο χέρι μοιράζει εὐτυχία καὶ δυστυχία στοὺς ἀνθρώπους, στήνει αὐτοκρατορίες καὶ γκρεμίζει αὐτοκρατορίες, κάνει τὰ ἔθνη νὰ γεννιοῦνται καὶ νὰ ἐξαφανίζονται — ἐνῶ μὲ τὴν κατάρρευση τῆς βάσης, τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, καὶ μὲ τὴν κομμουνιστικὴ ρύθμιση τῆς παραγωγῆς πού ἐξαλείφει ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τὸ αἶσθημα ὅτι εἶναι ἀποξενωμένοι ἀπὸ τὸ προϊόν πού οἱ ἴδιοι παράγουν, ἡ δύναμη τῆς σχέσης προσφορᾶς καὶ ζήτησης ἐκμηδενίζεται, καὶ οἱ ἄνθρωποι βάζουν πάλι κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τοὺς τὴν ἀνταλλαγὴ, καὶ παραγωγὴ, τὸν τρόπο τῆς ἀμοιβαίας τοὺς σχέσης;

*

Ἡ μορφή ἐπικοινωνίας πού καθορίζεται ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες παραγωγικὲς δυνάμεις σ' ὅλα τὰ προηγούμενα ἱστορικὰ στάδια, καὶ πού μὲ τὴ

σειρά τῆς νὰ καθορίζει, εἶναι ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία.¹ Ἡ τελευταία, ὅπως εἶναι φανερό ἀπὸ ὅσα εἴπαμε πρὶν πάνω, ἔχει σὰν προϋποθέσεις καὶ σὰ θεμελιώδη βάση τῆς τὴν ἀπλή οἰκογένεια καὶ τὴ σύνθετη οἰκογένεια, τὴ λεγόμενη φυλὴ, πού δώσαμε τὸν πληρέστερο ὄρισμό τους προηγούμενα. Ἐδῶ πιά βλέπουμε πῶς αὐτὴ ἡ ἰδιωτικὴ κοινωνία εἶναι ἡ ἀληθινὴ ἔστια καὶ ἡ σκηνὴ ὅλης τῆς ἱστορίας καὶ πόσο παράλογη εἶναι ἡ ἐπικρατοῦσα ὡς τώρα ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία, πού παραμελεῖ τὶς πραγματικὲς σχέσεις καὶ περιορίζεται στὶς πολυθρύλητες πράξεις τῶν ἀρχηγῶν καὶ τῶν κρατῶν.*

*

Ἡ ἱστορία εἶναι ἀπλῶς ἡ διαδοχὴ ξεχωριστῶν γενιῶν, πού καθεμιὰ τους ἐκμεταλλεύεται τὰ ὑλικά, τὰ κεφάλαια, τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις πού τῆς παραδόθηκαν ἀπὸ ὅλες τὶς προηγούμενες γενιές, καὶ ἔτσι ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, συνεχίζει τὴν παραδοσιακὴ δραστηριότητα μέσα σὲ τελείως ἀλλαγμένες συνθήκες καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη, μεταβάλλει τὶς παλιὲς περιστάσεις μὲ μιὰ τελείως ἀλλαγμένη δραστηριότητα. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ διαστρεβλωθεῖ θεωρητικά ἔτσι πού ἡ κατοπινὴ ἱστορία νὰ γίνεται ὁ σκοπὸς τῆς προηγούμενης ἱστορίας. Λόγου χάρη, ὁ σκοπὸς πού ἀποδίδεται στὴν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς εἶναι νὰ προωθήσει τὴν ἔκρηξη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Ἐτσι ἡ ἱστορία ἀποκτάει τοὺς δικούς της εἰδικούς σκοποὺς καὶ γίνεται «ἓνα πρόσωπο πλάι σὲ ἄλλα πρόσωπα» (δηλαδή: «Αὐτοσυνείδηση, Κριτικὴ, ὁ Μοναδικός, κλπ.), ἐνῶ αὐτὸ πού σημαίνουν οἱ λέξεις «προορισμός», «σκοπός», «σπέρμα», ἢ «ιδέα» τῆς παλιότερης ἱστορίας δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπὸ μιὰν ἀφαίρεση δημιουργημένη ἀπὸ τὴν κατοπινὴ ἱστορία, μιὰ ἀφαίρεση τῆς δραστήριας ἐπίδρασης πού ἡ παλιότερη ἱστορία ἀσκεῖ πάνω στὴν κατοπινὴ ἱστορία.

Ὅσο περισσότερο οἱ ξεχωριστὲς σφαῖρες, πού ἐπιδρῶν ἡ μιὰ πάνω

1. Ἡ γερμανικὴ ἔκφραση εἶναι: bürgerliche gesellschaft, πού μπορεῖ ἄλλοι νὰ σημαίνει «ἀστική κοινωνία».

* /Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα εἶναι διαγραμμένο στὸ χειρόγραφο:/ Βασικά ἐξετάσαμε ὡς τώρα μόνο μιὰ πλευρὰ τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος, τὴ μετὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ ἄλλη πλευρὰ, ἡ μετὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους...

Προέλευση τοῦ κράτους καὶ ἡ σχέση τοῦ κράτους πρὸς τὴν ἰδιωτικὴ κοινωνία.